

Раде Михаљчић,
Марко Шуица,
Снежана Кнежевић

П Р И Р У Ч Н И К
ЗА НАСТАВНИКЕ
И С Т О Р И Ј Е

за шести разред основне школе

ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ
БЕОГРАД

Уредник
Јасмина Милановић

Одговорни уредник
Слободанка Ружичић

За издавача
Милољуб Албијанић,
директор и главни уредник

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

371.3::94(035)

МИХАЉЧИЋ, Раде, 1937–

Приручник за наставнике историје : за
шести разред основне школе / Раде Михаљчић,
Марко Шуица, Снежана Кнежевић. – 1. изд. –
Београд : Завод за уџбенике, 2010 (Београд :
Скенер студио Лазић). – 107 стр. : илуст. ; 24 cm

Тираж 1.500. – Напомене и библиографске
референце уз текст. – Библиографија: стр. 107.

ISBN 978-86-17-16755-2

1. Шуица, Марко, 1967–[аутор] 2. Кнежевић,
Снежана, 1962– [аутор]

а) Историја – Настава – Методика –
Приручници

COBISS.SR-ID 175458828

ISBN 978-86-17-16755-2

© Завод за уџбенике, Београд 2010.

Ово дело не сме се умножавати и на било који
начин репродуковати, у целини нити у деловима,
без писменог одобрења издавача.

Садржај

1. ПРЕДГОВОР аутора уџбеника (Р. Михаљчић)	4
I. НАСТАВА ИСТОРИЈЕ (М. Шуица)	5
2. ВИШЕЗНАЧНОСТ НАСТАВЕ ИСТОРИЈЕ	7
3. ОСЕТЉИВА МЕСТА У НАСТАВИ ИСТОРИЈЕ	8
А) Фактографија у настави историје (значај и потенцијални недостаци)	8
Б) Индивидуална разрада тема кроз наставне јединицу у настави историје средњег века према циљевима наставе	9
В) Нови и стари медији у настави историје	10
Г) Развијање вештина и грађење хуманистичких вредности у настави историје	11
Д) Како ученицима објаснити значај историје средњег века	13
4. НАСТАВНИ ПЛАН И ПРОГРАМ ИСТОРИЈЕ ЗА 6. РАЗРЕД	16
5. НАЧИН ОСТВАРИВАЊА ПРОГРАМА	20
6. ПРЕПОРУКЕ САВЕТА ЕВРОПЕ ЗА НАСТАВУ ИСТОРИЈЕ У XXI ВЕКУ	23
7. КЉУЧНИ ПОЈМОВИ У ПРЕДМЕТУ ИСТОРИЈА	29
8. СВЕСТРАНИЈИ ПРИСТУП НАСТАВИ ИСТОРИЈЕ	41
9. ПОСЕБНИ АКЦЕНТИ НАСТАВЕ ИСТОРИЈЕ СРЕДЊЕГ ВЕКА	59
10. МАЛА ПОМОЋ ИНТЕРНЕТА	66
II. КАКО ПРЕДАВАТИ ИСТОРИЈУ СРЕДЊЕГ ВЕКА (Р. Михаљчић)	67
11. КАКО ПРЕДАВАТИ ИСТОРИЈУ СРЕДЊЕГ ВЕКА У	
6. РАЗРЕДУ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ	69
А) Хронологија – црна тачка у настави историје	69
Б) Биографски ток – улога личности у историји	73
12. УЗ НАСТАВНУ ЈЕДИНИЦУ: ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ СРЕДЊЕГ ВЕКА	75
13. ТРИ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ	77
14. ПРИМЕРИ И ПРЕПОРУЧЕНА ЛИТЕРАТУРА	79
15. ИЗ ИСТОРИЧАРЕВОГ УГЛА	96
16. ЗАВРШНА РЕЧ	105

1. Предговор

аутора уџбеника
(Р. Михаљчић)

Нови наставни план и програм историје за шести разред основне школе (2008/2009) предвиђа уџбеник, историјски атлас и читанку са радном свеском. Зато је осетно смањена и пробрана изворна грађа из раније историјске читанке. Извори су штампани за одговарајућу наставну јединицу. Другим речима, исти наслов повезује основни текст уџбеника и одговарајуће изворе штампане у читанци са радном свеском.

Да би се осетио дух времена, и основни текст је, када је то било могуће, освежен изворима. Водило се рачуна о узрасту ученика, па су понеки извори дати у слободном преводу.

Број карата са кључном историјском топографијом задовољава основне потребе предвиђеног наставног градива, а делови педагошког апарата, као што су, на пример, ПРОВЕРИ НАУЧЕНО, ОБНАВЉАЊЕ ЦЕЛИНЕ, следе карте и други задаци, уносе се у *Читанку* и *Радну свеску*. Ученик је у могућности да проверава знање уписивањем одговора на одређена места. Са оловком у руци и уџбеником, историјским атласом и читанком са радном свеском, он почиње да организованије мисли.

Дуг временски период, који предвиђа наставни план и програм, било је неопходно изложити на ограниченом простору. Одабране су најзначајније чињенице, а сужен је број хронолошких одредница. Наведене су само оне које значе прекретницу у прошлости. Године у заградама требало би да ученицима служе само као временска оријентација. Већина тема освежена је хронолошким низом од IV или V до XV или XVI века. Одговарајући временски период теме означен је тамнијом нијансом боје и особеном илустрацијом малог обима, коју бисмо могли условно назвати иконицом времена. Требало би ученицима скренути пажњу на хронолошку табелу, где је лентом времена рани средњи век одвојен од позног средњег века или од доба развијеног феудализма.

Пошто овом узрасту одговара **биографски ток** у настави историје, ученици могу да се детаљније обавесте о животу истакнутих личности. Показало се да ученици тако лакше усвајају градиво.

За сваку наставну јединицу постоји упутство о најважнијим изворима и литератури, а свака тематска целина садржи кратак увод и изглед табеле за наредних неколико лекција.

I.
НАСТАВА
ИСТОРИЈЕ

(М. Шуица)

2. Вишезначност наставе историје

Настава историје одувек је тежила што свеобухватнијој презентацији прошлости људског друштва. Количина трагова, преточених у, за нас, драгоцене информације које су људи остављали за собом током развоја човечанства, временом је постала немерљива. Суочавајући се са тавким цивилизацијским и фактографским изобиљем како научници, тако и наставници историје све више су урањали у непрегледан океан фактографије, тема, личности, догађаја и датума. Та нарастајућа маса података постала је опасност која би могла да оптерети наставу историје до те мере да је учини несврсисходном, у пуној мери неизводљивом и, на крају, одбојном за нашу циљну групу – ученике. Поред наведеног проблема, остаје да се отворено упитамо и колико пута се наставник суочава са проблемом немогућности потпуног реализовања наставног плана и програма до завршетка школске године. Колико пута се само догодило да неке од последњих наставних јединица остану неиспредаване или је то учињено на брзину, управо због обиља фактографије, сложености изучаваних историјских процеса или самих тема које наставник треба да објасни и приближи ученицима одређеног узраста и да их прилагоди њиховим когнитивним способностима. Под теретом таквог „изобиља“ драгоценог историчног материјала лако може да се изгуби прави дидактички пловидбени курс у настави који би ученике довео до оних, толико битних, суштинских, едукативно важних достигнућа из прошлости утканих у темеље светске цивилизације, а самим тим и у наше, савремено друштво. Основни изазови који се данас, на почетку XXI века, намећу настави историје, без обзира на који се период она односила и ком узрасту ученика се предавала, иницирају неколико различитих дидактичких питања и конкретних проблема са којима се суочавају наставници у учионици.

3. Осетљива места у настави историје

А) Фактографија у настави историје (значај и потенцијални недостаци)

Основне координате сналажења у историјском амбијенту представљају време и простор. Да бисмо успели да установимо било какав систем у историјској вертикали, неопходно је утврдити најважније чињенице које одговарају на питања: када? где? ко? Даља систематична надградња питањима зашто? како? није могућа уколико се не поставе основни фактографски оријентирани. Некада управо ти фактографски елементи, иако неизбежни и неопходни, постају бремене за наставу историје и у недовољно организованом процесу наставе сами себи сврха. Тако долази до изобличавања историје као предмета у коме треба да се упућују питања о прошлости и траже одговори и до њеног претварања у најобичније бесмислено меморисање и репродукцију фактографије.

Управо неселективност и опседнутост чињеницама представљају можда кључне проблеме у настави историје. Решење треба тражити у проналажењу праве мере између оптерећености фактографијом и хронологијом са једне стране и потребе да се битне, пажљиво пробране чињенице међусобно интегришу у смисаоне целине које би заокружиле и детерминисале одређене историјске процесе формулисане у одабраним историјским темама. Равнотежа између хронолошко-фактографског оног који се тиче хуманистичких циљева историјске науке на ваги школског предмета заправо је кључна за одржавање успешног наставног процеса. Колико често наставници успеју да одрже поменути равнотежу и успешно реализују најважније едукативне циљеве наставе историје само је једно од питања која морамо себи стално да постављамо како не бисмо изгубили прави курс који води до жељених резултата у настави историје. Не би требало сметнути са ума да фактографија и хронолошке одреднице нису императив ни сврха спознаје прошлости, већ само средство помоћу кога можемо пратити развојне лукове прошлости људског друштва и цивилизације.

Б) Индивидуална разрада тема кроз наставне јединице у настави историје средњег века према циљевима наставе

Разматрање значаја и осетљивости питања хронологије и фактографије налаже пажљив одабир самих чињеница које у настави могу послужити као одговарајући оквир за инвентивну и сврсисходну наставу историје. Надградња једном утврђене фактографске базе представља најзначајнији део наставе историје од које зависи и успех усвајања градива, као и реализовање најважнијих циљева наставе историје. Свака наставна јединица требало би да има едукативне циљеве разврстане по одређеним категоријама, и то од оних сазнајних до оних који се тичу развијања дидактичких постулата или креирања вештина неопходних не само за историјску науку. У ту групу свакако спада и изграђивање одређеног „историчног“ начина размишљања и сналажења у историјском времену и простору са једне стране, али и у савременом свету са друге, чиме се, заправо, развијају одређена функционална знања и вештине неопходне за сналажење у данашњем друштву. Наставни план и програм као полазиште и окосница, уз прописану или одабрану уџбеничку литературу, како примарну, тако и секундарну, треба да буде само иницијација у креативном осмишљавању реализације одређених програмом прописаних тема од стране наставника. Улога наставника у овој фази разраде и приближавања одређених историјских појава и збивања одговарајућем узрасту ученика постаје примарна у процесу наставе. Различита помоћна наставна средства и методичарске технике преко којих се реализују одређене историјске теме свакако представљају значајно поље делатности сваког наставника. Разноврсност и иновативност у настави, активно укључивање ученика у процес наставе, као и ослушкивање сензибилитета модерних генерација ученика у великој мери могу унапредити наставу и допринети успешној реализацији постављених педагошких и стручних циљева. Отежана мотивација ученика, презасићених брзом сменом информација и нагомилавањем јаким и живих утисака (информативна инфлација путем телевизије, Интернета и велики број сензација изазваних различитим визуелним маштовитим и фантастичким реконструкцијама прошлости преко видео-игрица или одређених телевизијских емисија), представља само једну страну проблема опште мотивације у процесу наставе. Наставници такође захтевају одређени вид мотивације с обзиром на то да су у даљем личном професионалном усавршавању (како историчарском, тако и наставничком) углавном препуштени сами себи и личној иницијативи. Похађање све ређе организованих стручних семинара може само у одређеној мери

да допринесе побољшању наставе и подстицању наставника на примену савременијих наставних метода, наставних средстава и реконципирања застарелог концепта фронталне наставе путем пре свега монолошке методе.

В) Нови и стари медији у настави историје

Како су развој друштва и промена животних околности, уз нагли процват информативно-технолошке подршке убрзано напредовали крајем XX, а нарочито почетком XXI века, тако је и настава историје неминовно доживела одређене промене. Пратећи управо развој нових медија, њихову информативну експлозивност и олакашане путеве до релевантних података, настава се неминовно осавременила. Управо доступност информација о важним догађајима, појавама, личностима и процесима из прошлости постала је далеко већа посредством развоја телевизије, разноврсне публицистичке делатности, али пре свега коришћењем Интернета. Та погодност, нажалост, има и своје друго лице које се огледа у неконтролисаном дотоку различитих често тенденциозних и идеологизованих псеудоисторијских уобличавања прошлости. Изложеност ученика, још увек недовољно обучених да препознају научно, исторично, од онога што само претендује то да буде, оваквим садржајима представља један од највећих проблема индивидуалног коришћења Интернета. Стечене погрешне представе путем „заводљивих“ и примамљиво визуелно „упакованих“ историјских прича и садржаја тешко се могу мењати у традиционалном облику наставе историје. Управо у настави историје наставник као ауторитет и кључни координатор тог процеса треба да усмерава ученике и указује им на потенцијалне опасности некритичног, здраво за готово, прихватања свега што нуди често маштовита и неодржива понуда. Професионални педагошки изазови на овом плану сједињују се са оним стручним историчарским заветом о непристрасности. Савремени наставник мора да буде укључен у актуелне друштвене и научнотехнолошке токове, а самим тим и спреман да се суочи са новим изазовима које, хтели ми то да прихватимо или не, данашње друштво и информативна презасићеност намећу настави историје. У том погледу познавање квалитета и информативне понуде одређених професионално урађених Интернет презентација и одговорних веб-сајтова могу да буду добро полазиште за нови приступ проширења знања када се ради о историји. Обиље понуде на Интернету требало би на одговарајући начин селектовати, а затим и понудити ученицима који већ од 5. разреда самостално користе компјутер и Интернет. Неке од корисних интернет-

-адреса биће наведене у овом приручнику на којима наставник може да пронађе релевантне историјске изворе, пре свега из српске средњовековне историје и да успешно организује час или радионицу. Да су компјутери и Интернет постали сасвим легитиман извор информација за историчаре, сведочи и недавно објављена књига која заправо представља методолошки корисно упутство и водич за историчаре истраживаче и за наставнике историје.¹

Нажалост, нису све школе у могућности да користе новије електронске медије (видео, Интернет, компјутери, едукативни интерактивни компакт-дискови) како би осавремениле и унапредиле наставу историје. У том случају инвентивност наставника и жеља да се путем визуелне презентације организује настава на часу може се реализовати путем разноврсних доступних илустрација из уџбеника, приручника или допунске литературе. У даљем тексту овог приручника биће презентовани управо такви примери на оригиналном визуелном историјском материјалу – изворима (репродукције фресака из италијанског града Сијене, које се налазе у *Радној свесци*, страна 72, или фреске цара Уроша и краља Вукашина и илустрација њиховог новца које се налазе у *Уџбенику* на страни 98). У сваком случају, ученици више и дуготрајније памте уколико усвајају градиво поред наративног и текстуалног начина и визуелном опсервацијом. Због тога је коришћење илустрација, као класичног медија у процесу наставе и при презентовању новог градива и на часовима утврђивања испредаваног градива, неопходно средство помоћу кога могу да се успешно постигну пројектовани циљеви реализације наставне јединице.

Г) Развијање вештина и грађење хуманистичких вредности у настави историје

Нови облици функционисања модерног друштва наметнули су и нове начине сагледавања прошлости, као и нове приступе у њиховом презентовању данашњим генерацијама ученика, чиме се обликује и другачија улога самог предмета у читавом друштвеном контексту. Концепт модерног демократског друштва у коме се тежи формирању свестраног и, на крају наставног процеса, одговорног и за живот припремљеног грађанина захтеви су и изазови са којима се на крају XX века суочила настава историје у Западној Европи, а почетком XXI века и у Србији. Обра-

---

¹ С. Мандић, *Компјутеризација и историографија 1995–2008*, Београд, 2008.

зовни стандарди наставе историје, реформа наставних планова и програма, заснивање образовног процеса не само на стицању кумулативног, пасивног чињеничног знања већ и упућивање на развијање посебних индивидуалних и групних животних вештина које пружа настава историје, као и изградња одређених ставова и вредности иманентних, пре свега, демократском систему вредности, постали су саставни део корпуса циљева наставе историје.

У том смислу аутори овог приручника имали су на уму и неке нове правце и концепте наставе историје, као и потребе које се јављају у изградњи историјског знања код ученика, тако да је ово упутство за наставнике замишљено пре свега као скуп разноврсних сугестија на који начин се све може конципирати настава историје, у овом случају средњег века, прилагођена новим потребама и захтевима савременог друштва. Остаје на самим наставницима да преиспитају сопствене методе и виде у којој мери су оне заиста средство за постизање жељених циљева у настави историје, пројектованих како наставним планом и програмом за 6. разред основне школе, тако и самом природом наставног предмета. На крају опет долазимо до чињеница и фактографије. Уколико је у прошлости и постојало искључиво схватање историје као приче о давним временима, догађајима и људима, утолико је важније схватити да је историја у школама добила још више на значају проширивањем њених основних хуманистичких дидактичких циљева.

Управо због тога овај приручник за наставнике у једном делу садржи предлоге и оквирне смернице за обраду одређених наставних јединица—тема коришћењем активнијих, савременијих наставних метода уз рад на изворима којима се подстиче индивидуално закључивање и критичко мишљење ученика.

У другом делу овог приручника дате су сугестије и упутства наставницима за сврсисходније коришћење *Уџбеника* и *Радне свеске* на самом часу, или идеје за презентовање одређених сценарија—радионица у процесу интерактивне наставе.

У духу свега наведеног, у овоме приручнику своје место нашли су и предлози за увођење наставног концепта *мултиплективност* у наставу историје. Поред тога, приручник садржи и неке идеје за иновативније приступе у реализацији наставних јединица, при чему ангажовање ученика као креатора у процесу изградње историјског знања улази у фокус, а напушта се концепт ученика као пасивног конзумента фактографије, о чему је већ било речи. Аутори *Радне свеске*, конципи-

рајући структуру тог помоћног материјала, пре свега су инсистирали на развијању критичког мишљења ученика, са жељом да се уз адекватну употребу историјских извора ученици ослободе стега стереотипа, обичног меморисања историјских података, преузимања туђег, већ формираног мишљења и отворе ка креативнијем приступу историји „читања“ различитих врста извора. На тај начин требало би да се ослоне на сопствену моћ закључивања и да уз помоћ наставника изуче основне механизме реконструисања прошлости. При томе, сматрали смо да би требало увести и примену историјске емпатије, као једног од средстава помоћу кога се анализом историјских околности и схватања контекста времена и улоге индивидуе у прошлости може спознати менталитет људи средњег века, као и донекле оживети и проживети дух одређене епохе.

Свесни значаја улоге наставника у настави историје напомињемо да ни уџбеник, ни друга помоћна наставна средства, ма како добро била написана, не могу заменити улогу наставника у преношењу знања, провоцирању одређених историјски релевантних питања, продубљивању интересовања код ученика, као и у развијању активног приступа историји и подстицању ученика на креативан и самосталан рад. Мишљења смо да улога наставника у комуникацији са ученицима, у вођењу динамичне, интерактивне наставе, као и ослушкивању индивидуалног сензибилитета сваког разреда, па и ученика понаособ не може и не сме бити стављена у други план.

Д) Како ученицима објаснити значај историје средњег века

Уколико ученици још у 5. разреду нису спознали основни смисао изучавања прошлости људског друштва и цивилизације, наставник би у 6. разреду свакако морао да уложи адекватан напор да укаже својим ђацима на важност и неопходност познавања историје. Историја као наука која се бави изучавањем прошлости људског друштва и њеном целокупном баштином треба да се приближи ученицима који на узрасту од 11 до 12 година нису свесни значаја ове науке. Њен предмет изучавања јесте прошлост и различите појаве, догађаји и личности чије је време „истекло“, али зато утицај, домети, значај и последице збивања у прошлим временима у великој мери обликују нашу стварност, свест о прошлом и садашњем, као и одређене односе у савременом друштву. У 6. разреду ученици се за разлику од 5. сусрећу са категоријама које су њима блиске, а одређене су етничким, државним или конфесионалним оквирима формулисаним кроз сасвим формиране појмове који су уче-

ницима познати и део су њиховог идентитета, како колективног, тако и индивидуалног, личног (нпр. црква, хришћанство, православље, католичанство, ислам, Срби, Хрвати, Србија итд.).

Дакле, ученици у 6. разреду изучавањем наставног предмета историја продубљују или стичу нова знања о монотеистичким религијама које су и данас саставни део њиховог окружења, идентитета и савременог друштва. Уколико је у 5. разреду учење о раном хришћанству као новој религији у оквирима Римског царства, прво на простору Блиског истока, а потом и читаве римске државе, ученицима било сувише временски и просторно далеко, у 6. разреду оно се у комбинацији са одређеним националним и етничким елементима и институцијама које су им познате може учинити ближим, јаснијим и препознатљивијим. Смисао историје може се врло лако показати на примерима управо појава или институција које су настале или се развиле у средњем веку, а присутне су и данас. Учење о културној баштини и одговорном односу према њој, било да је она уткана у духовно наслеђе или представља материјалне остатке, такође је један од битних елемената обликовања друштвене свести ученика. Савремена функционална знања и вештине, применљиви у свакодневном животу, такође могу да се граде на базичном нивоу, прилагођени узрасту ученика темама и наставним јединицама које обрађују период средњег века.

Уколико се обрати пажња на препоруке Савета Европе, па и на наставни план и програм за 6. разред, један од важних циљева предмета историје тиче се формирања идентитета ученика и њихове припадности како националне, тако и шире европске. Важно је истаћи да управо теме градива за 6. разред омогућавају надградњу основе темеља европске цивилизације која је започета у 5. разреду. Припадност једном културно-историјском амбијенту и географском простору (Балкана и Европе) само је део ширег идентитета сваког ученика. Уколико се у такав састав дода код одређеног броја ученика припадност конфесионалним заједницама проистеклим на темељу наслеђа и институција средњег века, онда се и реализација одређених циљева наставе историје усложњава.

Управо препознавање културног и духовног наслеђа средњег века у виду разноврсне заоставштине, институције или појаве које су и данас присутне у друштву, може се искористити за развијање свести о значају наслеђа у изградњи идентитета како одређеног појединца, тако и народа, па и државе. Почев од ћириличног писма или институције цркве могуће је веома сликовито и јасно показати на који начин су трагови средњег века и данас присутни у свакодневном животу. Скретањем пажње ученика и на друге области савременог живота који су базира-

ни на средњовековном наслеђу или његовој симболици, као што су неки обичаји (верски) или празници (верски, државни или специфични/школски), проширује се основа присуства сећања на средњи век, људе који су у њему живели и стварали, а свест о дугом трајању одређених појава приближава се ученицима. Тако, на пример, заједничка школска слава и празник Светог Саве заузимају централно место у овом контексту. Државни празник Видовдан, који се обележава 28. јуна (по новом календару), успомена је на жртве Косовске битке (1389) и има своје симболично обележје директно везано за један значајан догађај из српске средњовековне историје. Одређене школе, као што су Ћирило и Методије, Свети Сава, Бановић Страхиња у Београду или Деспот Стефан у Деспотовцу, Свети Сава у Суботици и друге, пример су присутног наслеђа средњег века и његовог далекосежног утицаја на поједине видове свакодневног живота самих ученика.

Да би се остварили постављени задаци у настави, па и у креирању самог приручника, неопходно је поћи од основе – наставног плана и програма за 6. разред.

4. Наставни план и програм историје за 6. разред

Циљ и задаци

Циљ изучавања наставног предмета *историја* јесте културни развој и хуманистичко образовање ученика. Циљ наставе историје је и да допринесе разумевању историјског простора и времена, историјских процеса и токова, као и развијању националног и европског идентитета и духа толеранције код ученика.

Задаци наставе историје су да ученици, уочавајући узрочно-последичне везе, разумеју историјске процесе и токове, улогу истакнутих личности у развоју људског друштва и да упознају националну и општу историју (политичку, економску, друштвену, културну и др.), као и историју суседних народа и држава.

Оперативни задаци:

- разумевање појма „средњи век“ и основних одлика тог историјског периода;
- разумевање основних одлика феудалног друштва;
- стицање знања о најзначајнијим државама средњовековне Европе;
- стицање знања о српским средњовековним државама;
- стицање знања о личностима које су обележиле средњи век у општој и националној историји;
- разумевање улоге религије у друштву средњег века;
- упознавање културних и техничких достигнућа средњовековне Европе;
- упознавање културног наслеђа Срба у средњем веку;
- коришћење историјских карата за период средњег века;
- подстицање ученика на коришћење историјских извора;
- развијање критичког односа према историјским изворима.

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

УВОД

Основне одлике средњег века (појам „средњи век“, хронолошки и просторни оквири, светске цивилизације у периоду средњег века).

Основни историјски извори за историју средњег века (писани – повеље, писма, записи, натписи, хронике, летописи, житија светих, биографије владара и др.; материјални – предмети, новац, печати, ликовна уметност, архитектура и др.).

ЕВРОПА И СРЕДОЗЕМЉЕ У РАНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Велика сеоба народа и Франачка држава (германске државе на територији Западног римског царства, христјанизација Германа, Карло Велики, улога викинга).

Хришћанска црква (црквена организација, монаштво, манастири као средишта ране средњовековне културе и писмености, процеси покрштавања, Велики раскол и његове последице).

Византија до XII века (грчко и римско наслеђе, Константин Велики, оснивање Цариграда, Јустинијан I и покушаји обнове Римског царства, успон царства у доба македонске династије и у доба Комнина; привредни, културни и верски утицај на суседне народе – Бугаре, Србе, Русе и др.).

Исламски свет у раном средњем веку (Мухамед – појава исламске религије, настајање муслиманске државе у Арабији и арапска освајања, особеност државног и друштвеног уређења, распад јединствене државе, арапско-исламска култура и њен утицај на културу народа Европе).

Настанак феудалног друштва (формирање феудалне друштвене структуре – витезови и кметови, пирамидална хијерархија власти, вазални односи, рурално друштво).

СРБИ И ЊИХОВО ОКРУЖЕЊЕ У РАНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Словени и њихово насељавање Балканског полуострва (живот Старих Словена у прапостојбини, словенски обичаји и веровања, узроци и правци сеобе, насељавање Балканског полуострва).

Јужни Словени према староседеоцима и суседима (Авари, Франачка и Византија, однос према староседеоцима, формирање племенских савеза, насељавање Бугара и Мађара и настанак њихових држава, Прво бугарско царство, Самуилова држава).

Срби од VII до XII века (досељавање Срба и Хрвата, српске земље, Србија између Византије и Бугарске, успон и пад Дукље).

Покрштавање Срба и других Јужних Словена и њихова рана култура (зачеци христијанизације, значај мисије Ђирила и Методија и њихових ученика, почеци писмености, карактер ране средњовековне културе код Срба и других Јужних Словена).

ЕВРОПА У ПОЗНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Развој и структура феудалних држава (средњовековне монархије – примери Француске, Енглеске и Немачке, однос државе и цркве).

Крсташки ратови (ходочашћа – света места, најзначајнији походи и најпознатији учесници – Ричард Лавље Срце, Саладин, Фридрих Барбароса, Луј IX Свети; витешки редови, улога Млетачке републике у четвртом крсташком походу, судари и сусрети цивилизација).

Постанак и развој средњовековних градова (привредни напредак у доба развијеног феудализма, развитак градова, занатства и трговине, зачеци робне привреде, борба градова за самоуправу, градови као културна и просветна средишта).

Свакодневни живот у средњем веку (владар, двор и дворски живот, свакодневни живот на селу и граду, положај жене у средњем веку).

Опште одлике средњовековне културе (верски карактер културе, културне области, школе и универзитети, проналасци, опште одлике уметности и књижевности).

СРБИ И ЊИХОВО ОКРУЖЕЊЕ У ПОЗНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Србија у XII и почетком XIII века (Рашка између Византије и Угарске, борба за осамостаљивање државе – Стефан Немања, Стефан Прввенчани, аутокефалност српске цркве – свети Сава).

Успон српске државе у XIII и почетком XIV века и Византија Палеолога (привредни развој – Урош I, ширење државе – Милутин, Стефан Дечански и битка код Велбужда, значај Дубровника у привредном и културном животу српских земаља).

Српско царство (Душанова освајања, успостављање патријаршије и проглашење царства, уређење државе).

Друштво у држави Немањића (подела друштва, друштвени слојеви и односи, везе српске властеле и властеле околних држава – повезивање по друштвеној хоризонтали).

Крај српског царства (слабљење царства у време цара Уроша, обласни господари и њихови сукоби).

Постанак и развој средњовековне босанске државе (Кулин бан, борба са Угарском, босанска црква, успон и проглашење краљевства – Твртко I).

Средњовековна култура Срба (језик и писмо, значај *Мирослављевој јеванђеља*, књижевност – свети Сава, Теодосије, монахиња Јефимија и др.; најзначајније задужбине, хералдика, правни споменици – *Светосавски номоканон* и *Душанов законик* и њихов историјски значај).

СРПСКЕ ЗЕМЉЕ И ЊИХОВО ОКРУЖЕЊЕ У ДОБА ОСМАНЛИЈСКИХ ОСВАЈАЊА

Турци Османлије и њихова освајања на Балкану (друштвено и државно уређење османске државе, немоћ Византије, Србије и Бугарске, битка на Марици, личност краља Марка).

Моравска Србија и њена улога у борби против Османлија (кнез Лазар, бој на Косову, косовска легенда – историјски ликови и ликови у легенди Вука Бранковића и Милоша Обилића).

Држава српских деспота и околне земље (кнегиња Милица, кнез и деспот Стефан Лазаревић, односи према Османском царству и Угарској, деспот Ђурађ Бранковић и слабљење Србије, пад Цариграда и пропаст Византије, пад Смедерева, сеобе Срба у Угарску, слабљење и пад Босне, Зета за време Балшића и Црнојевића, личности Влада Цепеша Дракуле и Ђурђа Кастриота Скендербега и њихов отпор Османлијама).

5. Начин остваривања програма²

Дужина и значај периода средњег века, који се изучава у шестом разреду, а обухвата хиљаду година људске историје, захтевају велику пажњу у избору наставних садржаја. Програмом су обухваћени релевантни догађаји, личности и појаве у том историјском раздобљу, а кључни садржаји у оквиру наставних тема дати су у заградама које се налазе иза назива наставних јединица. Оваква структура програма помаже наставнику у планирању непосредног рада са ученицима јер му олакшава одређивање обима и дубине обраде појединих садржаја. **Наставник има слободу да сам одреди распоред и динамику активности за сваку тему уважавајући циљеве и задатке предмета.**

Наставни програм може се допунити садржајима из локалне средњовековне прошлости, чиме ученици стичу јаснију слику о томе шта од културне баштине њиховог краја потиче из тог периода.

У школама на наставном језику неке од националних мањина могу се, осим садржаја из њихове средњовековне историје који су дати у програму, обрадити и проширени наставни садржаји из прошлости тог народа. При томе наставници ће настојати да ученицима пруже историјску слику дотичног народа и његове државе у средњем веку, али и слику средине у којој живе: како су и зашто населили те просторе, какав је био начин живота у средњем веку и које су значајне личности обележиле то раздобље њихове прошлости.

---

² У овом одељку наставног програма подебљаним словима означили смо онај део текста за који смо сматрали да представља добру подлогу за другачије, модерније и сврсисходније креирање наставе историје. Означени одељци допуштају примену нових концепата у настави историје и омогућавају приступ историји која од ученика постепено, прилагођено узрасту, ствара категорију људи који размишљају, спремних да аргументовано, опет понављамо, прилагођено узрасним карактеристикама, дебатују, истражују историју, идентификују се са историјским личностима, путују кроз време и простор и покушавају да уоче, па и разумеју узрочно-последичне везе, динамику одређених историјских процеса и промена и на крају схвате да историја нема само једно лице и угао само једне стране било да је она представља један народ, пол, вероисповест, расу или друштвену групу.

Савлађујући наставни програм историје, ученици шестог разреда, осим што стичу знања о догађајима из средњовековне прошлости, добијају и подстицаје за свој интелектуални развој. **Учење историје обухвата и вежбање у логичком закључивању и схватање узрочно-последичних веза. Историја је изузетно погодан наставни предмет за подстицање развоја критичког мишљења, односно за разликовање чињеница од претпоставки, података од њихове интерпретације и битног од небитног. Због тога је од великог значаја којим ће методским приступом да се обрађују наставни садржаји.**

Историја као наративни предмет, у коме су усмено излагање, опис, разговор, објашњења, тумачења, аргументовање наставника и ученика главна активност, пружа велике могућности за подстицање ученичке радозналости која је у основи сваког сазнања. Наставни садржаји треба да буду представљени као „прича“ богата информацијама и детаљима не зато да би се оптеретило памћење ученика, већ да би им историјски догађаји, појаве и процеси били описани јасно, детаљно, живо и динамично. Настава не би смела бити статистичка збирка података и извештај о томе шта се некада збило, већ треба да помогне у стварању што јасније слике ученика не само о томе шта се тада десило, већ и зашто се то десило.

Посебно место у настави *историје* имају питања, како она која поставља наставник ученицима, тако и она која долазе од ученика, подстакнута „причом“ коју су чули током наставе или ван ње. **Питања наставника немају функцију само у фази утврђивања и систематизације градива, већ и у самој обради наставних садржаја. Добро постављена питања, као позив на размишљање и вођени процес трагања за одговором, обезбеђују разумевање, а самим тим и успешно памћење. У зависности од тога шта наставник жели да постигне питања могу имати различиту функцију, попут фокусирања пажње на неки садржај или аспект, подстицања поређења, трагања за појашњењем, процену могућих последица итд.**

Наставник, поред тога што креира своја предавања, осмишљава и планира на који начин ће се ученици укључити у педагошки процес. **Није битно да ли је ученичка активност организована као индивидуални рад, рад у пару, малој или великој групи, као радионица или домаћи задатак, већ колико и како „уводи“ у прошле догађаје, односно колико подстиче ученике да се децентрирају од садашњости и сопственог угла гледања, што је за дванаестогодишњаке тежак задатак.**

Да би схватио догађаје који су се збили у прошлости, ученик мора да их оживи у свом уму, у чему велику помоћ пружа употреба различитих историјских текстова, карата и других извора историјских података (документарни и играни видео и дигитални материјали, музејски експонати, илустрације, као и обиласци културно-историјских споменика). Историјске карте одличан су спољни „ослонац“ за мисао која није још у стању да се одвоји од конкретног нивоа, што је карактеристично за ученике шестог разреда. Оне омогућавају ученицима не само да на очигледан и сликовит начин доживе простор на коме се неки од догађаја одвијао већ им помажу и да прате промене на одређеном простору кроз време.

Настава историје има утицаја и на развијање језичке и говорне културе јер историјски садржаји богате језички фонд ученика. Наравно, потребно је све речи и појмове који су непознати или недовољно добро познати ученицима прецизно објаснити. Где год је могуће треба избегавати појмове високог нивоа апстрактности. Како сви ученици нису са једнаким даром за вербално изражавање, наставник ће позитивно вредновати када се ученик добро сналази на историјској карти, поставља промишљена питања или вешто аргументује у дискусији, чак и онда када је његово изражавање, посматрано по броју речи, сиромашно.

У раду са ученицима треба имати у виду интегративну функцију историје, која у образовном систему, где су знања подељена по наставним предметима, помаже ученицима да постигну целовито схватање о повезаности и условљености биолошких, географских, економских и културних услова живота човека у простору и времену. Треба се чувати фрагментарног, изолованог знања који се тиче историјских чињеница, јер оно има најкраће трајање у памћењу и најслабији трансфер у стицању других знања. Постоји природна веза историје са другим обавезним и изборним наставним предметима (*географија, српски језик, ликовна култура, музичка култура, народна традиција, свакодневни живот у прошлости, верска настава, браћанско васпитање и др.*) и зато је пожељна сарадња између предметних наставника, која се може остваривати на различите начине (редовна настава, додатни рад, слободне активности, излети и екскурзије итд.).

6. Препоруке Савета Европе за наставу историје у XXI веку

Република Србија као члан Савета Европе требало би да и у свом наставном процесу прати и усваја одређене препоруке које су општег карактера, важеће за све чланице, а тичу се појединих сегмената извођења наставе и основних хуманистичких циљева историјске науке и историје као школског предмета. Наставници историје требало би да у конципирању и извођењу наставе усвоје основне постулате на којима почивају ове препоруке, пре свега зато што оне не садрже било какве тенденциозне циљеве, већ следе хуманистичку оријентацију. У овом одељку доносимо извод из документа Савета Европе који се односи на препоруке у вези са наставом историје у XXI веку и поједине сегменте који се тичу конкретнијих циљева, злоупотребу историје у наставном процесу, као и препоруке за структуру наставних програма или врсте применљивих метода у начелу.

Из документа: *Препорука о настави историје у Европи у XXI веку* (2001) 15, (усвојена од стране Комитета министара 31. октобра 2001. на 771. састанку заменика министара)

Имајући у виду Европску конвенцију о култури, потписану у Паризу 19. децембра 1954, којом се позивају државе потписнице да подстичу изучавање историје и цивилизације других потписница и да га унапређују на територији других држава потписница, као и с обзиром на самите у Бечу (1993) и Стразбуру (1997) на којима су шефови држава или влада Савета Европе изразили жељу да се Савет Европе у потпуности оспособи да одговори на изазове XXI века и потребу за јачањем разумевања и поверења међу народима, посебно кроз такав програм наставе историје који ће имати за циљ уклањање предрасуда и наглашавање позитивног међусобног утицаја различитих земаља, религија и идеја у историјском развоју Европе и поново истакли образовну и културну димензију главних изазова пред којима се налази Европа сутрашњице.

Потврђујући да су идеолошка кривотворења и манипулације историјом неспојиве са основним принципима Савета Европе дефинисаним у Статуту, као и разматрајући Препоруку Комитета министара земаља

чланица, бр. Р (2000)¹, која се односи на неговање прекограничне сарадње између различитих територијалних заједница или званичних органа у области културе, а у којој министри истичу да та врста активности помаже младима да прошире своја схватања, пошто подстиче њихову свест о разноврсности културне и историјске традиције и узимајући у обзир резолуције прихваћене на Петој конференцији европских министара за културно наслеђе (Порторож, Словенија, 2001), министри су потврдили да настава историје треба да се заснива на разумевању и објашњавању културног наслеђа и да мора да нагласи прекограничну природу наслеђа.

1. Циљеви наставе историје у двадесет првом веку

Настава историје у демократској Европи треба да:

- има витално место у припреми одговорних и активних грађана и развоју уважавања свих врста различитости, заснованог на схватању националног идентитета и принципа толеранције;
- буде одлучујући фактор у помирењу, прихватању, разумевању и поверењу међу народима;
- има главну улогу у унапређењу основних вредности као што су толеранција, узајамно разумевање, људска права и демократија;
- буде кључни чинилац слободне изградње Европе на основама заједничког историјског и културног наслеђа, обогаченог кроз различитости, чак и у оним аспектима који су конфликтни и понекад драматични;
- буде део такве образовне политике која непосредно доприноси развоју и напредовању младих људи у погледу њиховог активног учешћа у изградњи Европе, као и мирном развоју људског друштва у глобалној перспективи и у духу међусобног разумевања и поверења;
- омогући развој интелектуалних способности ученика потребних за критичку и одговорну анализу и тумачење информација, кроз дијалог, трагање за историјским сведочанствима и отворену расправу која се заснива на мултиперспективности, посебно када је реч о контроверзним и осетљивим питањима;
- омогући грађанима Европе јачање њиховог индивидуалног и колективног идентитета познавањем заједничког историјског наслеђа у свим његовим димензијама – локалној, регионалној, националној, европској и глобалној;
- буде инструмент за спречавање злочина против човечности.

2. Злоупотреба историје

Настава историје не сме бити средство идеолошких манипулација, пропаганде, нити се сме користити за заговарање идеја нетолеранције, ултранационализма, ксенофобије, расизма и антисемитизма. Историјска истраживања, као и настава историје у школама, нису ни на који начин и без обзира на намеру спојива са основним вредностима и прописима Савета Европе уколико допуштају или промовишу злоупотребу историје:

- кривотворењем или састављањем лажних сведочанстава, статистичких података, монтираних слика итд.,
- стриктним везивањем за један догађај да би се оправдали или прикрили други,
- искривљавањем прошлости за потребе пропаганде,
- изразитом националистичком верзијом прошлости која може да створи поделу „ми“ – „они“,
- злоупотребом историјског записа,
- негирањем историјских чињеница,
- занемаривањем историјских чињеница.

3. Европска димензија наставе историје

Како је изградња уједињене Европе израз и слободне одлуке самих Европљана који су у њу ушли и историјске реалности, било би прикладно:

- показати постојање трајних историјских веза на локалном, регионалном, националном и европском нивоу,
- подстаћи наставу о оним периодима и збивањима која имају очевидну европску димензију, посебно оне историјске и културне догађаје и тенденције које су ослонац европске свести,
- користити сва расположива средства, посебно информациону технологију, за унапређење заједничких пројеката и међушколске размене о темама везаним за историју Европе,
- развијати занимање ученика за историју других европских земаља,
- уводити и развијати наставу о самој историји изградње Европе.

У унапређивању европске димензије наставе историје у једној увећаној, демократској и мирној Европи прикладно је:

- узети у обзир постигнуте резултате у оквиру пројекта „Учење и настава европске историје двадесетог века“, и то како садржинске, тако и у домену методолошког приступа, који је извео Савет за културну сарадњу,

- ослонити се на програме Савета Европе за реформу наставе историје и припрему нових уџбеника и методолошких водича у активностима развоја и консолидације демократске стабилности,
- ослонити се на програме Савета Европе за подизање свести о значају и настави у домену културног наслеђа,
- што је више могуће ширити употребу наставних материјала насталих у оквиру пројекта „Учење и настава европске историје двадесетог века“ одговарајућим коришћењем технологија информатије и комуникације,
- појачати помоћ у процесу припремања нових наставних програма и стандарда у настави историје, посебно у Руској Федерацији, закавказским државама, југоисточној Европи и црноморском региону,
- искористити предности Програма усавршавања наставника који је Савет Европе наменио запосленим у образовању у стицању нових знања у европском контексту која ће им помоћи да упоређују становишта и искуства.

4. Садржај наставних програма

Иако се у настави историје мора избегавати акумулација енциклопедијског знања, она ипак мора обухватити:

- подизање свести о европској димензији, што ће бити узето у обзир при састављању нових програма, да би се помоћу уџбеника усадила „европска свест“, отворена према остатку света,
- развој критичких способности ученика, способност самосталног размишљања, објективност и отпорност на манипулације,
- догађаје и тренутке који су оставили траг на историју Европе као такву, који се изучавају на локалном, националном, европском и глобалном нивоу, а којима се приступа из перспективе посебно значајних периода или чињеница,
- истраживање свих димензија европске историје не само политичке него такође и економске, социјалне и културне,
- развијање радозналости и истраживачког духа, нарочито коришћењем метода откривања у истраживању културног наслеђа, што у први план истиче међукултурне утицаје,
- уклањање предрасуда и стереотипа истицањем у наставном програму историје позитивних међусобних утицаја различитих земаља, религија и школа мишљења током историјског развоја Европе,

- критичко преиспитивање злоупотребе историје без обзира на то да ли до тога долази због порицања историјских чињеница, фалсификата, прећуткивања, незнања или прилагођавања идеолошким циљевима,
- истраживање контровезних питања узимајући у обзир различите чињенице, мишљења и становишта, исто као и трагањем за истином.

5. Методи учења

Употреба извора

Потребно је користити најразноврсније изворе наставног материјала у преношењу и приказивању историјских чињеница да би оне биле научене приступом који је критички и аналитички, а посебно употребом и коришћењем:

- архива који су доступни за јавност, нарочито у земљама средње и источне Европе, у којима данас постоји слободан приступ аутентичним документима више него у претходном периоду,
- документарних и играних филмова и других аудиовизуелних извора,
- материјала који су производ информационе технологије, а које је потребно проучавати и индивидуално и групно, у чему наставник има кључну улогу,
- свих врста музеја посвећених двадесетом веку у целој Европи и места од историјског значаја, који могу ученицима помоћи у реалном сагледавању недавних догађаја, посебно уочавањем њихове свакодневне димензије,
- усмене историје, путем које изговорено сведочење о недавним историјским догађајима младима може приближити историју и понудити гледишта и становишта оних који су изостављени из „историјског записа“.

Самостално истраживање

Ђаке треба подстаћи на самостално истраживање одговарајуће за њихов узраст и околности, чиме се подстиче њихова радозналост и иницијатива у погледу прикупљања података и способност уочавања важних чињеница.

Групно истраживање

Потребно је подстаћи групе ђака, разреде, као и саму школу да се баве истраживачким пројектима или активним учењем како би се створили услови за дијалог и отворено и толерантно поређење мишљења.

Интердисциплинарни и мултидисциплинарни приступ

У настави историје треба увек користити образовни потенцијал интердисциплинарног и мултидисциплинарног приступа, успостављајући везе са другим предметима у програму у целини, укључујући књижевност, географију, социологију, филозофију, уметност и природне науке.

Међународни и прекогранични приступ

У зависности од околности, треба подстаћи примену међународних, прекограничних пројеката, који се заснивају на проучавању заједничке теме, упоредним приступом или извршавањем заједничког задатка од стране неколико школа у различитим земљама, користећи предности, између осталог, нових могућности које пружају информационе технологије, као и успостављањем веза и размене између школа.

7. Кључни појмови у предмету историја

Зашто је битно познавати кључне појмове у настави историје?³

Још пре него што се сусретну са наставним предметом историја у 5. разреду основне школе, ученици већ знају и користе неке од основних појмова историјске науке. Било да те појмове усвајају код куће, у свакодневници, или систематски изучавањем предмета *Познавање њприроде и друштва*, они већ имају обликоване представе о одређеним историјским и историчним појмовима, а донекле и о њиховом значењу. Управо ти историјски појмови могу бити фундаментални, градивни део њиховог поимања не само прошлости већ и савременог света и њиховог окружења. Листа кључних појмова из историје представља само један сегмент, саставни део пројектованих и изграђених стандарда предмета историја за завршетак основног образовања. Њихов значај једнако је битан како за ученике, тако и за саме наставнике који преко кључних појмова лакше могу да организују наставни процес. Упознавање ученика са кључним појмовима предуслов је грађења солидне основе за даљу структуралну, квалитативну и квантитативну надградњу знања из историје, као и за разумевања одређених историјских појава и догађаја. Кључни појмови разврстани према општим категоријама могу бити наставнику изузетно корисни за примену хронолошко-тематског приступа у настави историје. Он може на тај начин појмове повезивати и хоризонтално и вертикално, пратећи, уколико је то потребно, и процесе у дугом историјском трајању, напуштајући оквире предложених општих категорија по којима су појмови разврстани (историјски извори, историјско-географске одреднице, привреда, друштво, држава, култура, војска, личности итд.) и комбинујући их према сопственим потребама у процесу наставе. Појмови тако могу бити везивни елементи различитог историјског садржаја и разумењених наставних јединица. На тај начин настав-

³ О значењу појма у историји, његовој дефиницији и месту у оквиру науке и школске наставе видети Љ. Димић, *Листа кључних знања за крај основног образовања за наставни предмет историја, Кључни појмови за крај обавезног образовања – историја*, Београд, 2008.

ник коришћењем одређених кључних појмова може ученицима понудити структуру појединих историјских феномена и процеса, што би без тога било неразумљиво. Разбијене информације садржане у различитим, неповезаним наставним јединицама захваљујући кључним појмовима могу добити жељену повезаност и педагошки смисао. Формирана и у даљем тексту презентована листа кључних појмова из историје средњег века класификована је према одређеним нивоима на која је неопходна (треба да их усвоји 80–100% ученика), важна (треба да их усвоји око 50% ученика) и вредна знања (треба да их усвоји око 25% ученика).

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ У ПРЕДМЕТУ ИСТОРИЈА – 6. РАЗРЕД

Кључни појмови за 6. разред заправо су најважнији појмови из историје средњег века. Њихова селекција и број начињени су у складу са педагошким мерилима и когнитивним капацитетом ученика узраста од 11 до 12 година. Наравно, при изради, листе која је штампана у посебној публикацији није било могуће установити коначну листу кључних појмова, тако да неки појмови и термини који се налазе у *Уџбенику* или *Историјској чииџници* нису нашли место и на листи.⁴ У уводном делу наведено је да сами наставници у складу са потребама могу проширивати листу и прилагођавати је потребама наставе, тако да листа нема својство коначности нити потпуне детерминисаности. Број појмова је сведен, али су се при дефинисању кључних појмова и предлога стандардизоване листе наметнуле и неке специфичности. Реч је о појединим појмовима који су на први поглед слични и који се међусобно подразумевају, или произлазе један из другог, али, заправо, имају различито својство и значење у историјском контексту. Због тога су они укључени у листу кључних појмова, а као посебни, па се могу посебно обрађивати или сврстати у другачије категорије по општости и смислу у зависности од потреба конципирања наставе.

Пример:

Србија – Срби

Цар – царство

Ислам – исламска културна зона

Архиепископ – архиепископија

Патријаршија – Српска патријаршија

⁴ *Кључни појмови за крај обавезног образовања – историја*, Београд, 2008.

Требало би нагласити да је код наведених појмова, иако је њихова сродност и веза очигледна, њихово значење ипак суштински различито с обзиром на то да се неки односе на етницитет, а други пак на државну територију, или на владарску титулу, или облик државног уређења (црквено достојанство – степен црквене организације), те их у складу са њиховим значењем треба пажљиво и обрађивати на часу. Када је реч о појмовима који означавају институције попут *џаџиријаршије* и њеног посебног термилошког одређења, нпр. *Српска џаџиријаршија*, неопходно је правити разлику, с обзиром на особеност општег историјског развитка институције, функције или самог појма и његових наглашених локалних, регионалних или каквих других посебности и карактеристика. Наставници би требало да сваки од предложених појмова ученицима објасне са становишта историјске науке и да их интегришу у историјски контекст не занемарујући хронолошку, географску или цивилизацијску димензију одређеног појма, дајући посебан осврт на историјски континуитет или дисконтинуитет историјских појава и догађаја садржаних у предложеној листи.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ ИСТОРИЈЕ СРЕДЊЕГ ВЕКА СИСТЕМАТИЗОВАНИ ПРЕМА ОПШТИМ КЉУЧНИМ ПОЈМОВИМА ИСТОРИЈСКЕ НАУКЕ

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ

- Повеље (2)
- Житија (2)
- Фреске (2)
- Минијатуре (3)
- Архив (2)
- Новац (2)
- Грађевине (2)
- Оружје (2)
- Оруђе – остаци (2)
- Легенде (2)
- Народне песме (2)

ПРИВРЕДА

- Натурална (1)
- Робноновчана (1)

- Земљорадња (1)
- Сточарство (1)
- Трговина (1)
- Занатство (1)
- Цех (3)
- Караван (2)
- Рударство (2)
- Ново Брдо (2)
- Београд (1)

ИСТОРИЈСКО-ГЕОГРАФСКЕ ОДРЕДНИЦЕ

- Европа (1)
- Африка (1)
- Азија (1)
- Мала Азија (1)

- Блиски исток – Палестина (2)
- Балканско полуострво (1)
Средоземље (1)
- Србија (1)
- Рашка (1)
- Зета – Дукља (1)
- Босна (1)
- Света гора (2)
- Рим (1)
- Цариград – Константинопољ (1)
- Царичин град (3)
- Јерусалим (1)
- Мека (3)
- Крушевац (2)
- Смедерево (2)

КУЛТУРА

- Хришћанска византијска – грчка културна зона (2)
- Хришћанска латинска – римска (2)
- Исламска (2)
- Глагољица (2)
- Латиница (1)
- Ђирилица (1)
- Краљевић Марко (1)
- Косовска битка (1)
- Краљ Артур (3)
- Хиландар (1)
- Студеница (1)
- Грачаница (2)
- Жича (2)
- Света Софија (3)
- Ниш (3)
- Универзитет (2)
- Црква (1)

- Ктитор (3)
- Двор (1)
- Грб (1)

ДРЖАВЕ

- Западно римско царство (1)
- Источно римско царство – Византија (1)
- Арабљански калифат (1)
- Франачка (2)
- Бугарска (2)
- Угарска (2)
- Млетачка република – Венеција (3)
- Дубровачка република (2)
- Немачко-римско царство (2)
- Енглеска (2)
- Француска (2)
- Крсташке земље (3)
- Османско царство (1)
- Кијевска Русија (3)
- Српска краљевина (1)
- Српско царство (1)
- Моравска Србија (2)
- Српска деспотовина (1)
- Краљевина (1)
- Царство (1)
- Државни сабор (3)
- Кнежевина (2)
- Калифат (2)
- Велики жупан (3)
- Краљ (1)
- Цар (1)
- Калиф (3)
- Султан (2)
- Кнез (2)

- Деспот (2)
- Каролинзи (2)
- Немањићи (1)
- Лазаревићи (1)
- Бранковићи (1)
- Жупа (3)
- Село (1)
- Град (1)
- Париз (3)
- Оксфорд (3)

ДРУШТВО

- Плећство – властела (1)
- Свештенство (1)
- Грађани (1)
- Зависно становништво (1)
- Кмет (1)
- Влаћ (3)
- Феудализам (1)
- Феуд (1)
- Баштина (2)
- Сениор (1)
- Вазал (1)
- Витез (2)
- Мајстор (2)
- Калфа (2)
- Шегрт (2)
- Паганство (2)
- Јудаизам (1)
- Хришћанство (1)
- Ислам (1)
- Хиџра (3)
- Велика шизма (2)
- Православље (1)
- Католичанство (1)

- Јереси (2)
- Богумили (3)
- Покрштавање–христијанизација (2)
- Ђирило и Методије (1)
- Исламизација (3)
- Крсташки ратови (2)
- Папа (1)
- Патријарх (1)
- Надбискуп (3)
- Архиепископ (2)
- Бискуп (3)
- Епископ (3)
- Свештеник (1)
- Монах (2)
- Црква (1)
- Џамија (1)
- Манастир (1)
- Синагога (2)
- Архиепископија (2)
- Патријаршија (1)
- Аутокефалност (3)
- Српска патријаршија (1)

ЗАКОНИ И ЗАКОНИК

- Магна карта (3)
- Златна була (3)
- Душанов законик (1)

ВОЈСКА

- Коњица (2)
- Пешадија (2)
- Стрелци (3)
- Тврђава (1)
- Опсада (1)

- Маричка битка (2)
- Пад Цариграда (1)
- Пад Смедерева – Србије (1)
- Пад Босне (2)
- Битка на Велбужду (3)

СЕОБЕ

- Велика сеоба народа (1)
- Сеобе Јужних Словена (1)
- Досељавање Авара (2)
- Досељавање Срба и Хрвата (1)
- Сеобе викинга (3)
- Сеобе Срба у Угарску (1)

НАРОДИ

- Хуни (2)
- Германи (1)
- Франци (2)
- Нормани–викинзи (3)
- Руси (2)
- Византинци / Ромеји (1)
- Арабљани (1)
- Романи (1)
- Словени (1)
  - Источни
  - Јужни
  - Западни
- Авари (2)
- Срби (1)
- Хрвати (1)
- Бугари (1)
- Мађари (1)
- Албанци (2)
- Румуни (2)
- Турци – Османлије (1)

ЛИЧНОСТИ

- Атила (2)
- Јустинијан (2)
- Карло Велики (2)
- Мухамед (1)
- Самуило (3)
- Фридрих Барбароса (3)
- Ричард Лавље Срце (3)
- Саладин (3)
- Мурат I (2)
- Мехмед Освајач (2)
- Марко Поло (3)
- Влад Цепеш Дракула (3)
- Ђурађ Кастриот Скендербег (3)
- Стефан Немања (1)
- Стефан Првовенчани (1)
- Краљ Милутин (2)
- Цар Стефан Душан (1)
- Цар Урош (2)
- Краљ Вукашин (3)
- Кнез Лазар (1)
- Вук Бранковић (1)
- Краљ Твртко (2)
- Милош Обилић (1)
- Кнегиња Милица (2)
- Деспот Стефан Лазаревић (1)
- Деспот Ђурађ Бранковић (1)
- Сава Немањић (1)

ТАБЕЛЕ ПОЈМОВА СИСТЕМАТИЗОВАНЕ ПРЕМА ОПШТОСТИ КЉУЧНИХ ПОЈМОВА ИСТОРИЈСКЕ НАУКЕ

НАПОМЕНА: Наставник у процесу наставе може пребацити појмове из једне категорије у другу у зависности од потреба наставе и прописаног наставног програма и тако успешније организовати час према сопственим мерилима (на пример, Свети Сава, као личност, битан је за више наставних јединица у којима се обрађује историја династије Немањића, али и историја и појмови који се односе на цркву, државу, културу). Опште, нове категорије за систематизацију појмова може да прави и сам наставник према сопственом нахођењу обликоване у зависности од наставне јединице, уз прилагођавање појмова структури лекција које предаје. Листа појмова такође може се допуњавати или мењати у складу са потребама наставе или се прилагођавати посебностима одређених одељења.

Предлог табеларне систематизације кључних појмова:⁵

ИЗВОРИ								
ПИСАНИ		МАТЕРИЈАЛНИ					УСМЕНИ	
повеље	житија	сликани остаци		материјални предмети			легенде	песме
Друге врсте писаних извора	Фреске (зидови) Грбови	Илустрације у књигама – минијатуре	Новац	Грађевине	Оружје	Оруђе и други предмети (грбови)		

ПРИВРЕДА			
Врсте привреде		Привредне гране	Привредни центри у Србији у средњем веку
Натурална	Робноовчана	Земљорадња	Ново Брдо
		Сточарство	Београд
		Трговина	
		Занатство	
		Рударство	

⁵ Кључни појмови, према потреби наставе, обраде појединих наставних јединица, тема, процеса, појава, догађаја или личности, могу се систематизовати и сврставати у другачије категорије, тј. опште оквире.

ИСТОРИЈСКО-ГЕОГРАФСКЕ ОДРЕДНИЦЕ – топоними		
Шире	Уже	
Европа	Области/ националне	Градови
Африка	Србија	Рим
Азија	Рашка	Цариград
Мала Азија	Зета–Дукља	Јерусалим
Блиски исток – Палестина	Босна	Мека
Балканско полуострво	Света гора	Ново Брдо
		Крушевац
		Београд
		Смедерево

КУЛТУРА И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ					
Културне зоне		Културно наслеђе			
хришћанске	исламска	литерарно-књижевно		споменици	институције
византијска – грчка		писмо	легенде	Хиландар	универзитет
латинска – римска		глагољица	краљ Марко	Студеница	црква
		ћирилица	Косовска битка	Жича	ктитор
			Краљ Артур	Грачаница/Пећка патријаршија	
				Света Софија	
				Утврђења, градови – Цариград, Београд, Ниш, Ново Брдо, Крушевац, Смедерево и др.	

ДРЖАВЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ	
Европа и Балкан	Српске државе
Источно римско царство – Византија	Босна
Арабљански калифат	Дукља–Зета
Франачка	Српска краљевина
Бугарска	Српско царство
Угарска	Моравска Србија
Османско царство	

ДРЖАВНО УРЕЂЕЊЕ
краљевина – монархија
царство
калифат
кнежевина

ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ОБЛАСТИ – ЈЕДИНИЦЕ		
Жупа	Град	
	Престоница	Културни и економски центри
	Цариград	Ново Брдо
	Рим	Париз
	Јерусалим	Оксфорд
	Крушевац	
	Београд	
	Смедерево	

РЕЛИГИЈА И ЦРКВА						
Религије			Процеси и покрети	Црквена организација		
паганство			покрштавање – христијанизација	хијерархија		храмови
јудаизам						
света места – Јерусалим						
ислам			свештеник	католичанство	православље	црква
Мухамед	Света места Мека, Јерусалим	622. хиџра		папа	патријарх	манастир
				архиепископ		
				епископ		
				свештеник		
хришћанство			крсташки ратови	монаси		синагога
велика шизма 1054.						
православље	католичанство	Јереси	јеретички покрети		патријаршија	џамија
света места Јерусалим, Света гора	света места Јерусалим, Рим,	Богумили			архиепископија	

РАТОВИ					
Ратна техника и војска		Догађаји			
коњица – витезови	пешадија – стрелци	крсташки ратови			
		I крсташки рат 1096.			
тврђава	опсада	ратови Србије и Византије			
		ратови са Османлијама			
		1371. Маричка битка	1389. Косовска битка	1453. пад Цариграда	1459. пад Србије

НАРОДИ	
Европа	Балкан
Хуни	Словени
Германи	Романи/Ромеји
Франци	Византинци
Нормани – викинзи	Арабљани
Руси	Авари
Романи	Срби
	Хрвати
	Бугари
	Мађари
	Албанци
	Румуни
	Турци – Османлије

ЕВРОПА И БАЛКАН – ЛИЧНОСТИ	
Политичка историја	Културна историја
Атила	Мухамед
Јустинијан	Ћирило
Карло Велики	Методије
Самуило	Карло Велики
Фридрих Барбароса	Марко Поло
Ричард Лавље Срце	Краљ Артур
Саладин	
Мурат I	
Мехмед Освајач	
Влад Цепеш Дракула	
Ђурађ Кастриот Скендербег	

СРБИЈА – ЛИЧНОСТИ

Политичка историја	Културна историја
Стефан Немања	Сава Немањић (Свети Сава)
Стефан Првовенчани	краљ Марко (Краљевић) (историјски и по легенди)
краљ Милутин	монахиња Јефимија
цар Стефан Душан	Милош Обилић (историјски и по легенди)
цар Урош	Кнез Лазар (историјски и по легенди)
краљ Вукашин	Вук Бранковић (историјски и по легенди)
краљ Марко (Краљевић)	
кнез Лазар	
Вук Бранковић	
краљ Твртко I	
Милош Обилић	
кнегиња Милица	
деспот Стефан Лазаревић	
деспот Ђурађ Бранковић	

8. Свестранији приступ настави историје

– примери и предлози обраде наставних јединица аутора *Радне свеске* –

Као што је наведено у предговору, циљ овог приручника није да готовим „дидактичким шаблонима“ детаљно инструира наставнике у организовању сваког појединачног часа или у осмишљавању презентације сваке нове наставне јединице. Жеља аутора је да се скрене пажња на нека осетљива места у настави, истакну понеки можда недовољно очигледни циљеви појединих наставних јединица и дају одређене креативне смернице за реализовање циљева наставе историје који се односе на период средњовековне историје. Због тога је неопходно наставницима понудити радни оквир коришћењем одређених сценарија са предоченим основним и проширеним циљевима појединих тема, тј. наставних јединица и разноврснијим приступима у њиховој обради. Намера је да се ученици интерактивном наставом оспособе за одређене вештине које имају широк спектар примене у друштву. Савремена настава историје има проширене захтеве које су генерисали припадници саме струке, дакле, наставници и професори историје. Стављање ученика у центар образовног процеса и поред стицања основних знања, као и развијање различитих вештина постали су императив наставе историје у читавој Европи. Један од наставника историје, едукатор и експерт на пољу методике наставе, Луиза Блек то је формулисала на следећи начин: „...Разлика је у ставу наставника према разреду у толерантности и демократичности и у томе да се ученицима да простора и времена да размишљају и износе образложена тумачења која се поштују. Заправо, настава укључује доста говора тела и ставова, а добра обука наставника узима и то у обзир. Савремени трендови у настави историје кажу да су тумачење извора и обрада информација веће образовне вредности, јер се ради о целоживотним вештинама које се могу преносити и на друге ситуације. Заправо, све што се учи напамет лако се заборавља, а сви наставници знају да историја, када се ослања на памћење, има краткорочне резултате и под упитом је дугорочни успех.“⁶

⁶ Л. Блек, *Приручник за наставу историје*, 37.

Следећи такве смернице, одлучили смо да предлози разраде наставних јединица буду руковођени управо жељом да се радом на историјским изворима (писани, сликани, материјални, аудио-визуелни), и развијањем критичког мишљења применом концепта мултиперспективности, у оквиру интерактивне наставе, реализују свестрани и свеобухватни циљеви наставе историје.

ПРИМЕР

1. Предлог разраде наставне јединице *ВЕЛИКА СЕОБА НАРОДА*

Предзнање: завршне лекције *Историје* за 5. разред (*Римско царство, Велика сеоба народа*)

Циљеви (проширени)⁷

Циљеви су формулисани према теми – садржају наставне јединице, ојшћим циљевима и задацима, ојеративним задацима и смерницама за извођење наставној програма ојојисаним новим наставним планом и програмом.

- стицање знања о узроцима, динамици, правцима и основним карактеристикама Велике сеобе народа,
- упознавање са цивилизацијским, демографским, економским и политичким променама на прелазу из антике у средњи век,
- развијање свести о геополитичким променама на тлу Европе у историјском трајању; стицање знања о стварању предуслова за настанак нових европских држава,
- сналажење у времену и простору; оријентација на евроазијском геопростору;
- уочавање последица Велике сеобе, тј. узрока пада Западног римског царства,
- коришћење историјске карте и рад на историјским изворима (текстуални/ визуелни).

---

⁷ Наставик не мора да реализује све предложене циљеве наставне јединице. Може да обухвати више њих, али и да стави акценат на само неке од њих. Избор приоритета циљева зависи од више фактора, као што су сама наставна јединица, интереса и могућности ученика у одељењу, време на располагању, расположиви помоћни наставни материјал, постојеће предзнање и др.

Исходи

Ученик:

- уме да на историјској карти препозна и покаже токове Велике сеобе народа,
- зна да наведе основне податке везане за Велику сеобу народа (хронологија, учесници Сеобе, државе и др.),
- зна да наведе основне последице Велике сеобе народа,
- познато му је значење појма миграције.

Помоћна средства: *Историјски атлас/карта, Историјска чиџанка и радна свеска*, одабране илустрације – визуелни материјал (историјске реконструкције, фотографије археолошких артефаката и локалитета).

Обрада теме – наставне јединице (идеје)

- Припрема ученика за час: подсећање на градиво савладано у 5. разреду и на значај Велике сеобе народа у контексту античке историје.
- Варијанте часа: Понуђено је неколико методских увода у тему или рекапитулацију, утврђивање градива (наставник може одабрати неку од понуђених методских варијаната или их по сопственој вољи комбиновати, допунити и надградити). Презентоване варијанте допуна су монолошком делу часа у коме наставник ученике упознаје са основним одликама Велике сеобе народа, дајући им контекстуални оквир, остављајући простор за самостално закључивање ученика и индивидуални или групни рад на изворима и литератури

Рад коришћењем историјских карата и временске ленте:

- Заједничко „читање“ историјске карте број 1 из Атласа здесна на лево (правац кретања), или наставничково тумачење необележене карте из *Чиџанке са радном свеском*, страна 26: уочавање битних топонима; вежбање оријентације у простору; упознавање са варварским народима, њиховим основним правцима кретања, као и државом на коју су извели инвазију.
- Уочавање на временској ленти Велике сеобе народа (страна 19 Уџбеника, карта 1, *Историјски атлас*) и доношење одређеног закључка (употпуњавање савладаних географских и етничких појмова са хронолошким и њиховим значњем).
- Рад на задатку са картом у Радној свесци на страни 26.

Рад коришћењем писаних историјских извора и литературе:

- Читање одломка о Хунима – покретачима Велике сеобе народа из *Чишанке*, страна 25, и разговор о одломку. Постављање следећих питања:
  - о изгледу и начину ратовања у животу Хуна,
  - како и због чега је римски извор тако застрашујуће описао Хуне,
  - о личности и улози Атиле у окупљању Хуна и у Великој сеоби народа (*Уцбеник*, страна 35. и *Радна свеска*, страна 25),
  - рад на задатку са картом у *Радној свесци* на страни 26.

Рад коришћењем илустрација

- Упоредити решен задатак број 1 из одељка „Како сазнајемо историју средњеј века“ у *Радној свесци* страна 18 са решеним задатком број 1 из одељка „Како сазнајемо историју средњеј века у *Радној свесци*, страна 23. Учити карактеристике и разлике у изгледу и симболима Византије и Римског царства са једне и варвара, Хуна, Германа са друге стране (*Радна свеска* и *Уцбеник*: изглед хунског коњаника, германског ратника, византијских мозаика, византијског коњаника, грађевина у Цариграду и Риму и др.). Заједнички (наставник и ученици) донети одређене закључке о изгледу, стаништима, мобилности, градитељству, цивилизацији.
- Показати ученицима илустрације – реконструкције насеља из касне антике, раног средњег века (Сирмијум, Царичин град).

Сценарио радионице за ученике

- Поставити ученике у улоге различитих актера Велике сеобе народа:
  - а) Византинци–Римљани који бране границе царства (држава–војска/обично становништво),
  - б) Хуни,
  - в) други варварски, германски народи које су Хуни протерали.

ЗАДАТАК: уживети се у улогу протагониста овог историјског процеса и обратити пажњу на њихов положај, околности и начин живота, разлоге за миграцију или одбрану, посебно обратити пажњу на ментално и емотивно стање (староседеоци: страх, сусрет са непознатим народима, разлика у културном и цивилизацијском залеђу; страх од разарања,

смрти, пљачке код једних, страх од глади и жеља за пленом и богатством код других); дочарати слику комплексности и разбити црно-беле стереотипне представе. Разумети позицију и поступке и једних и других (нападаци–браниоци).

2. Предлог разраде наставних јединица *ВИЗАНТИЈА ДО VII ВЕКА* и *УСПОН ВИЗАНТИЈСКОГ ЦАРСТВА* (интегрисан приступ)

Предзнање: завршне лекције *Историје* за 5. разред (Римско царство, хришћанство).

Циљеви (проширени):

- стицање знања о битним карактеристикама Византијског царства и цивилизације у периоду раног средњег века,
- разумевање значаја верске компоненте у структури Византијског царства,
- развијање свести о геополитичким променама на тлу Европе, Средоземља и посебно Балканског полуострва у периоду раног средњег века,
- разумевање везе друштва и привреде са војним успоном Византијског царства у епохи Комнина,
- уочавање различитих веза Византијског царства са суседним државама и народима у средњем веку (политичке, верске, идеолошке, културне, привредне везе),
- коришћење историјске карте и рад на историјским изворима (текстуални/ визуелни).

Исходи

Ученик:

- уме да на историјској карти препозна и покаже простор Византијског царства у различитим фазама историјског развоја (у доба Јустинијана, досељавања Словена; епохе Комнина – крсташки ратови),
- зна да наведе најважније градове Византијског царства из периода раног средњег века (Цариград, Солун, Ниш, Царичин град и др.),

- препознаје основне карактеристике византијске цивилизације,
- зна основне карактеристике и домете владавине цара Јустинијана (освајања, досељавање Словена, рестаурација Римског царства, кодификација, градитељство – Света Софија у Цариграду и др.),
- уме да образложи културни, цивилизацијски значај и утицај Византијског царства на народе у окружењу,
- познати су му значење и смисао појма пронија (треба додати листи кључних појмова где је његов еквивалент феуд),
- зна природу и специфичности царске власти у Византији,
- зна да именује најважније византијске царе из периода раног средњег века (Јустинијан I, Василије II, Манојло I Комнин).

Помоћна средства: *Историјски атлас/карта, Историјска чињанка и радна свеска*, одабране илустрације – визуелни материјал (историјске реконструкције, фотографије археолошких артефаката, локалитета).

Обрада теме–наставне јединице (идеје)

- Припрема ученика за час: подсећање на градиво савладано у 5. разреду (Константин Велики, подела царства, оснивање Константинопоља, хришћанство, ВСН).

Рад коришћењем историјских карата и временске линије:

- Упоредити временску ленту из *Историјског атласа* са картом 3 на истој страни и прокоментарисати чињенице.
- Упоредити историјску карту 3. и историјску карту 10. и уочити промене у обиму и границама Византијског царства.

Рад коришћењем писаних историјских извора и литературе

- Прочитати одломак из *Историјске чињанке*, страна 19. и 21, и одговорити на постављене задатке и питања.
- Закључке донесене на основу прочитаног одломка из историјског извора (страна 19) укључити у листу проблема са којима се сучавало Византијско царство током раног средњег века и донети опште закључке о животу у средњем веку (ратови, сеобе, депопулације услед глади и болести – куга као честа појава у средњем веку и др.)

Рад коришћењем илустрација

- Урадити задатак број 1 из одељка „Како сазнајемо историју средњег века“ у *Радној свесци* страна 18, а затим описати тачно заокружене илустрације и утврдити на основу чега припадају византијској цивилизацији.
- Упоредити слику Свете Софије у Цариграду са изгледом храма Светог Саве у Београду и затражити од ученика да изведу одређене закључке о византијском културном наслеђу и утицају на нашу културу (религијску свест и естетске критеријуме).
- На основу илустрације на страни 21, донети закључке о положају, величини и структури византијске престонице (тргови, улице, луке, бедеми, хиподром, црква).

3. Предлог разраде наставних јединица **НАСТАНАК СРЕДЊОВЕКОВНИХ ГРАДОВА и ГРАДСКА ПРИВРЕДА И КУЛТУРА**

Циљеви:

- стицање знања о средњовековним градовима, њиховој структури, еволуцији и функцијама (трговачком, фортификационом, регално-резиденцијалном, културно-просветном),
- стицање знања о положају града и његовим карактеристикама у различитим цивилизацијским срединама и средњовековним државама,
- уочавање узрочно-последичних веза између привреде и успона града,
- уочавање посебности појединих градских центара и њиховог културно-историјског наслеђа (Јерусалим, Цариград, Рим и др.),
- разумевање историјског развојног континуитета града (у појединим случајевима од антике до савременог доба),
- коришћење историјске карте и рад на историјским изворима (текстуални/ визуелни).

Исходи

Ученик:

- разликује основне типове градова према њиховој функцији,
- зна да наведе основна занимања градског становништва,

- зна да наведе најважније друштвене посебности градског становништва,
- разликује и уме да наведе најважније карактеристике урбаног окружења у односу на рурално окружење у средњем веку,
- уме на историјској карти да лоцира најважније градове у средњем веку.

Помоћна средства: *Историјски атлас/карта, Историјска чишанка и радна свеска*, одабране илустрације – визуелни материјал (историјске реконструкције, фотографије археолошких артефаката, локалитета).

Обрада теме – наставне јединице (идеје)

- Припрема ученика за час: читање лекције из *Уџбеника* или посета средњовековном граду (Београдска тврђава, Смедеревска тврђава, Крушевац или остаци средњовековних утврђења и градова у близини места становања).

Рад коришћењем историјске карте

- На различитим историјским картама ученици треба да пронађу одређене градове и лоцирају их према државама, њиховој функцији, културно-цивилизацијској или конфесионалној зони којој припадају.

Рад ван учионице (амбијентална настава)

- У току једног дана, или у слободно време, може да се организује посета средњовековном урбаном локалитету и да се на лицу места одржи настава са примерима на терену.

Рад коришћењем писаних историјских извора и литературе

- Прочитати и прокоментарисати одломке из *Историјске чишанке* на странама 69, 71, 72, а затим прокоментарисати и одговорити на постављена питања и потом донети заједнички одговарајуће закључке о животу у средњовековном граду и о градском становништву.

Рад коришћењем илустрација

- Анализирати илустрације из *Историјске чиианке*, стране 70 и 72, или *Уцбеника*, стране 67, 68, 70, 75.
- Дати ученицима да упореде илустрације добре и лоше владавине из овог приручника.

Сценарио радионице за ученике

- Ученици треба да се поделе на две групе, од којих ће једна бити средњовековни грађани а други зависни сељаци.
- Прва група на листу хартије са једне стране треба да наведе предности а са друге мане градског живота и положаја градског становништва у средњем веку. Друга група исто тако треба да изнесе предности и мане живота на селу у средњем веку.
- После исписивања карактеристика представници обе групе треба јавно да образложе своје аргументе за и против живота у граду или у селу у средњем веку.

4. Предлог разраде наставне јединице *КРСТАШКИ РАТОВИ* – примена мултиперспективности

Предзнање: хришћанство, исламски свет у средњем веку, хришћанска црква у раном средњем веку.

Циљеви:

- стицање знања о појму крсташких ратова, њиховим узроцима и последицама,
- стицање знања о простору на коме су се одиграли крсташки ратови,
- развијање историјске емпатије,
- развијање свести о виђењима истог историјског догађаја из супротних углова и прихватање различитости – примена мултиперспективности,
- разумевање важности улоге религије у стварању идентитета у средњем веку,
- сналажење у времену и простору; оријентација на евроазијском геопростору,
- коришћење историјске карте и рад на историјским изворима (текстуални/ визуелни),
- развијање критичког мишљења.

Исходи

Ученик:

- познати су му основни симболи хришћанске, исламске и јеврејске религије,
- уме да разликује најважније крсташке ратове и њихове посебности (Први, Трећи, Четврти),
- уме да на карти покаже простор на коме су се одигравали крсташки ратови, маршруте крсташа према ратовима (Први, Трећи, Четврти) и најважније градове,
- зна време одигравања и основне карактеристике крсташких ратова,
- уме да препозна и правилно разврста различите углове виђења крсташких ратова (хришћани, муслимани),
- уме да наведе узроке и најважније последице крсташких ратова.

Помоћна средства: *Историјски атлас/карта, Историјска чиианка и радна свеска*, одабране илустрације – визуелни материјал, инсерти из филмова.

Обрада теме – наставне јединице (идеје)

- Припрема ученика за час: обнављање лекција „Исламски свети у средњем веку“ и „Хришћанска црква у раном средњем веку“.

Рад коришћењем историјске карте и временске ленте

- На историјској карти (у *Уџбенику*, стране 80–81 и *Историјски атлас*, карта број 10) ученици треба самостално да пронађу одговарајуће правце крсташких похода и да установе где су се они завршавали у Светој земљи, тј. која од тих линија води до Јерусалима, а где воде остале, или урадити задатак 2, страна 62, у *Историјској чиианци* (тежи задатак).
- Донети закључке о геополитичким променама после Првог крсташког рата, *Историјски атлас*, карта број 11, и Четвртог крсташког рата, карта број 12.
- Прочитати историјску ленту у *Историјском атласу* и донети закључке о дужини власти западних хришћана у Светој земљи или на простору Византије.

Рад коришћењем писаних историјских извора и литературе

- Прочитати одломке из извора у *Историјској чиианци* на страни 63 и одговорити на постављена питања.
- Прочитати одломак из извора у *Историјској чиианци* на страни 64 и урадити предвиђени задатак.

Рад коришћењем илустрација

- Урадити задатак број 3 у *Историјској чиианци* на страни 65.
- Анализирати илустрацију у *Историјској чиианци* на страни 63 (призор освајања Јерусалима – хришћанска минијатура).

Сценарио за радионицу

Поделити ученике у две групе.

Група 1: уживљавање у улогу крсташа; навести мотиве (верске, економске, авантуристичке), тегобе током путовања, ризике, профил ходочасника и крсташа (социјални, морални).

Група 2: уживљавање у улогу муслимана – Арабљана; навести мотиве (верске, економске), као и одбрану територије, домова, породице, светиња; дуготрајно присуство у Светој земљи и др.

Сучелити мишљења и аргументе обе групе.

5. Предлог разраде наставне јединице *УРЕЂЕЊЕ И ДРУШТВО У ДРЖАВИ НЕМАЊИЋА*

Предзнање: лекције *Србија у 12. и почетком 13. века, Ујон српске државе, Српско царство и Византија*

Циљеви:

- стицање знања о државном и друштвеном уређењу државе Немањића,
- стицање знања о улози религије и цркве у државном и друштвеном животу средњовековне Србије,
- стицање знања о Душановом закону као правном споменику,
- употреба историјских извора (текстуални/визуелни) и литературе.

Исходи

Ученик:

- зна основе државног уређења српске средњовековне државе,
- разликује централне од локалних управних тела,
- познати су му основни друштвени слојеви у средњовековној Србији,
- разликује и уме да наведе посебности положаја друштвених слојева,
- разуме одабране одредбе Душановог законика.

Помоћна средства: *Историјски атлас/карта, Историјска чијанка и радна свеска*, одабране илустрације – визуелни материјал.

Обрада теме – наставне јединице (идеје)

Припрема ученика за час: обнављање наставних јединица *Србија у 12. и почетком 13. века, Ујон српске државе, Српско царство и Византија*.

Рад коришћењем писаних историјских извора и литературе

- Коришћење Интернета (наставник бира репрезентативне чланове из интегралног текста Душановог законика).
- Вежбање 2. и 3, стране 94. и 95. у *Историјској чиијанци*.
- Новац као обележје државе – одломак и задаци на страни 96 у *Историјској чиијанци*.

Рад коришћењем илустрација

- Анализа друштвене хијерархије и попуњавање упражњених линија на илустрацији на страни 92 у *Историјској чиијанци*.
- Решавање задатка на страни 93 у *Историјској чиијанци*, а потом усмено објашњење смисла и значења заокружених материјалних и ликовних историјских извора.

Сценарио радионице за ученике

Једно суђење из времена цара Душана (игра)

Издвојити неколико ученика и поделити их на следеће актере: судију, свештеника, властелина, властелинку, властеличића, себре (оба пола). Из Душановог законика. одабрати чланове који на различит начин третирају исти прекршај у зависности од родне припадности или припадности друштвеном слоју. Потом судија „суди“ тј. чита одређене чланове из Душановог законика (које је издвојио наставник), а затим ученици треба да коментаришу пресуде и донесу одређене закључке.

6. Предлог разраде наставних јединица **ПРОДОР ТУРАКА НА БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО И МОРАВСКА СРБИЈА У БОРБИ ПРОТИВ ТУРАКА** – мултиперспективност

Предзнање: лекције *Крај Српској царства* и *Косовска бијка* – филм, градиво из познавања природе и друштва, српског језика.

Циљеви:

- стицање знања о организацији Османске државе и турским освајањима на Балканском полуострву,
- стицање знања о Моравској Србији и кнезу Лазару,

- стицање знања о најважнијим догађајима српске средњовековне историје (Маричка и Косовска битка),
- уочавање узрока и најважнијих последица ових битака,
- развијање свести о виђењима истог историјског догађаја из супротних углова и прихватање различитости – примена мулти-перспективности,
- развијање критичног мишљења,
- сналажење у времену и простору; оријентација на евроазијском геопростору,
- коришћење историјске карте и рад на историјским изворима (текстуални/ визуелни, аудитивни).

Исходи

Ученик:

- уме на карти да покаже простор на коме се налазило Османско царство и да одреди правце његовог ширења у Европи,
- уме на карти да покаже места одигравања Маричке и Косовске битке,
- уме на карти да покаже простор Моравске Србије,
- зна основне хронолошке, биографске и географске податке везане за османска освајања, Моравску Србију, Маричку и Косовску битку,
- уме да препозна и правилно разврста различите углове виђења Косовске битке,
- зна да наведе узроке и најважније последице османских освајања, Маричке и Косовске битке (локални, регионални, општи ниво).

Помоћна средства: *Историјски атлас/карта, Историјска чийџанка и радна свеска*, одабране илустрације – визуелни и аудио-материјал.

Обрада теме – наставне јединице (идеје)

- Припрема ученика за час: обнављање претходно савладаног градива – *Крај Српског царства*, гледање интегралног филма, или одломака „Бој на Косову“.

Рад коришћењем историјске карте и временске ленте

- Одредити на историјској карти простор Српског царства, затим маркирати области које су ојачале на југу (Вукашин и Угљеша), а потом посебно обележити територију Моравске Србије. Донети одређене закључке који се односе на место где су се формирале ове целине, време проведено у оквирима српске средњовековне државе, удаљеност од Османлија и др.
- На временској ленти израчунати временски период од смрти цара Душана до смрти цара Уроша, а потом до Маричке и Косовске битке. Извући одређене закључке које се тичу опадања моћи и рањивости Српског царства.
- Урадити задатак под Б) у оквиру прве групе питања на страни 113 у *Историјској чииџаници*.

Рад коришћењем писаних историјских извора и литературе

- Урадити задатак у *Историјској чииџаници* на страни 116.
- Урадити задатак у *Историјској чииџаници* на странама 117–119.

Рад коришћењем илустрација

- Решити задатак број 2 на страни 120 у *Историјској чииџаници* и урадити постављен задатак. Закључке упоредити са текстуалним изворима на страни 116. у *Историјској чииџаници*.
- Упоредити илустрације османских ратника из *Уџбеника*, стране 116, 117 и 121, са представом хришћанске војске на илустрацији у *Историјској чииџаници* на страни 112 и донети одређене закључке о војној опреми, а уз помоћ наставника и о начину ратовања једних и других.

Рад коришћењем аудио-материјала

- Аудио-материјал (српско средњовековно појање или део из неке православне литургије упоредити са оријенталном турском, по могућству обредном музиком). Ученицима на тај начин илустровати и сву различитост две цивилизације које су се сукобиле крајем XIV века и чије је наслеђе до данас присутно у Србији.
- Аудио-материјал користити у комбинацији са другим медијима попут визуелних.

Сценарио радионице за ученике

Један догађај – много верзија: развијање мултиперспективности

Ученике поделити у четири групе. Свака од три групе чита и анализира један од извора, а затим на основу прочитаног износи информације садржане у дотичном извору, и то:

- А) западни извор – писмо града Фиренце краљу Твртку,
- Б) српски извор – одломак из житија деспота Стефана Лазаревића,
- В) османски извор.

Четврта група покушава на основу сва три извора да формира заједнички информацијски именитељ, а затим да уз помоћ наставника образложи разлике и могуће разлоге пристрасности или сугестивност сваког од прочитаних извора.

7. Предлог разраде наставне јединице *ИСТОРИЈА И ЛЕГЕНДА* – дуго трајање историје и традиције; народна књижевност (Косовска битка кроз историју – акценти)

Предзнање: лекције *Крај Српској царствија*, *Продор Турака на Балканско полуострво*, *Моравска Србија у борби против Турака*, народне песме о Марку Краљевићу и косовски циклус песама.

Циљеви:

- упознавање са методологијом историјског истраживања,
- стицање знања о разликама између релевантних историјских извора и легенде, посебно народне традиције,
- уочавање узрока настанка легенде на темељу историјских догађаја,
- развијање критичког односа према народној традицији,
- рад на историјским изворима.

Исходи

Ученик:

- прави разлику између историје и легенде, традиције,
- зна да наведе основне узроке настанка народне традиције,

- у стању је да разликује народну песму од релевантног историјског извора,
- зна да разликује историјске од легендарних косовских јунака,
- зна да наведе основне уметничке видове легендарног гледања на прошлост (народна песма, уметничке слике, филм).

Помоћна средства: *Историјска чиианка и радна свеска*, одабране илустрације – визуелни материјал.

Обрада теме – наставне јединице (идеје)

- Припрема ученика за час: понављање лекција *Крај Српској царсџва, Продор Турака на Балканско полуострво, Моравска Србија у борби против Турака*, као и градива из предмета српски језик (косовски циклус, циклус о Марку Краљевићу).
- Упућивање ученика на значај Видовдана као празника у историји српског народа и за грађење националног идентитета. Истакнути поруку страдања кнеза Лазара и његових ратника у Косовској бици, косовски завет као средство које је у више наврата имало мотивишућу улогу у познијој историји Срба (акценти на генерисању легенде и на употреби и симболици Лазареве погибије у борбама за ослобођење током XIX и почетком XX века).
- На крају, наставник би требало да ученике упозна са личностима средњег века које су постале саставни део европске културне баштине и општег образовања, а попримиле су легендарни карактер, на пример краљ Артур, Виљем Тел, Роланд, Парсифал, Робин Худ итд.

Рад коришћењем временске ленте

- Задати ученицима да нацртају временску ленту на којој ће обележити историјске догађаје (Маричка и Косовска битка), као и време њиховог записивања према изворима из *Историјске чиианке*, стране 117–118, а потом време записивања легенде почетком XVI, XVII, XVIII и XIX века. На основу података са ленте треба да донесу одређене историчарске закључке о поузданости извора блиских догађају насупрот позној традицији.

Рад коришћењем писаних историјских извора и литературе

- Упоредити одломке из историјских извора о Косовском боју, *Историјска чийанка* стране 117–118, са одломком из народне песме, *Историјска чийанка*, страна 134, и донети закључак о историјским подацима и онима које је „запамтило“ народно сећање.
- Прочитати неку од народних песама посвећених Марку Краљевићу (*Орање Марка Краљевића, Марко Краљевић и Муса Кесеџија, Марко Краљевић и Мина од Косџура* и др.), а затим их упоредити са сазнањима о краљу Марку из историје. Побудити ученике на дебату како је Марко у Народној песми стекао натприродне особине и постао херојска личност.

Рад коришћењем илустрација

- Анализирати слике из *Уџбеника* на странама 129. и 131. и *Историјске чийанке*, страна 133. Ученицима објаснити време настанка слика, а потом поставити питања о утиску који слике остављају на њих, о ономе шта је насликано, могућим интересовањима за историјске теме у време настанка слика и разлозима тако насликаних представа о Косовској бици и српским јунацима (историјским и имагинарним).

Рад коришћењем визуелних материјала

- Пројекција различитих одломака из филма „Бој на Косову“, посебно оних са историјском позадином, као и оних инспирисаних легендом. Затим водити дискусију о погледаним инсертима. Тема: на којим питањима се градило предање, тј. легенда, профили ликова у филму и њихов карактер: лик Милоша Обилића, кнеза Лазара, Вука Бранковића, Југовића и др., позитивне и негативне личности и њихова улога итд.).

9. Посебни акценти наставе историје средњег века

Циљ изучавања наставног предмета *историја* је културни развој и хуманистичко образовање ученика. Циљ наставе историје је и да допринесе разумевању историјског простора и времена, историјских процеса и токова, као и развијању националног и европског идентитета и духа толеранције код ученика.⁸

У наведеном циљу предмета историја јасно су наглашене и оне едукативне посебности школске наставе које се не тичу само проучавања прошлости. Управо „скривени“ домети наставе историје требало би да буду истакнути у први план као равноправни са оним уобичајеним, везаним за изучавање историје човечанства.

а) Настава историје и европски идентитет

У шестом разреду ученици се срећу са новим појмовима историјске науке. Неки од њих директно се тичу ученичког индивидуалног или колективног идентитета. Увођење у процес наставе националних и верских појмова и категорија током обраде историје сопственог народа, као и других народа, свакако, представља битну разлику у односу на градиво у петом разреду, када је изучавана античка историја. Није потребно посебно образлагати да је неопходна обазривост при обради таквих садржаја. Поред стицања знања о прошлости сопственог народа, као и развијања свести о националној припадности, у циљ наставе историје интегрисана је и намера развијања европског идентитета ученика. Због тога је важно националну историју излагати не кроз етноцентричну призму, већ у склопу шире перспективе. Наставу је неопходно изводити тако да се теме из националне историје уклопе у регионални и европски контекст (наравно, где је то могуће), увек наглашавајући релевантне узрочно-последичне везе на ширем геополитичком плану. На тај начин национална историја није вештачки издвојена из општих регионалних токова, већ добија свој пуни смисао, чиме се нимало не умањује њен значај.

---

⁸ Општи циљ наставе историје према програму за 6. разред.

Ученицима треба скренути пажњу, нарочито при обради наставних јединица које се баве културном историјом или привредом у средњем веку, да су утицаји и мешања различитих култура, цивилизација и њихових тековина на простору Балканског полуострва и одређених регија у медитеранском басену били природан историјски процес. Дакле, није само балкански регион био изложен мешању различитих културних утицаја, већ је та појава иманентна различитим деловима Европе, што представља део ширег европског културног наслеђа, а самим тим и европског идентитета. Српско средњовековно културно наслеђе, стварано под доминантним византијским утицајима, интегрисало је у сопствени идентитет и делове западних утицаја, чиме се јасно истиче шири, регионални карактер. Све то заједно представља спону различитих јаких културних модела који су појединачно или заједно уткани у шире посматрану европску средњовековну баштину. Наглашавајући ученицима такве аспекте наслеђа, ствара се и осећај припадности не само нацији већ и европској цивилизацији.

б) Мултиперспективност у настави историје и развијање толеранције

Мултиперспективност представља методолошку основу, премису сваког ваљаног историјског, научно утемељеног истраживања. Са друге стране, примена различитих погледа на појаве из прошлости ретко је налазила свој пут у школским учионицама. Изазови новог времена претпостављају и нове приступе настави историје. Због тога су у образовне циљеве пројектоване новим наставним планом и програм за 6. разред, поред стицања и обогаћивања знања из прошлости, уврштени и они образовни циљеви везани за изградњу одређених стручних вештина и неговање хуманистичких вредности. На тај начин код ученика требало би да се изгради свест о неопходној „историчарској“ објективности, свестраности, а самим тим и критичности како према сагледавању и реконструисању прошлости, тако и према одређеним савременим појавама које имају одређену „историјску тежину“. Промовишући толеранцију разумевањем позиције и оптике „других“, концепт мултиперспективности има дубљу и далекосежнију образовну димензију. Њен „скривени“, а ипак суштински значај јесте у полагању темеља за сналажење ученика у модерном друштву, које би требало да стреми ка неговању међусобног разумевања, уважавања и респектовања. У таквим оквирима принцип мултиперспективности могао би да се растумачи као свестраност сагледавања одређених историјских догађаја, појава и ситуација, уз коришћење различитих, па и контрадикторних и међусобно супротстављених историјских извора, понекад чак и уз отварање контроверзних,

осетљивих тема. За разлику од упоредног, аналогног посматрања, мултиперспективност захтева један виши ниво неопходности повезивања и разумевања различитих углова виђења неког историјског проблема који се пред нама налази, релативизујући једну историјску истину. Дакле, основно методолошко полазиште принципа мултиперспективности чине историјски извори.⁹ Због тога су радионице и задаци у *Историјској чииџанци са радном свеском*, у великој мери базирани управо на разноврсним и дивергентним погледима садржаним пре свега у историјским изворима како оним литерарним, тако и визуелним.

Мултиперспективност у процесу наставе означава отворен начин мишљења, начин критички и аргументовано спроведене селекције извора, испитивања и коришћења релевантних података из различитих историјских извора да би се што потпуније сагледале историјске појаве и схватили узроци и разлози неког догађаја. Овај дидактички концепт супротставља се искључивом, фронталном облику наставе базираним на поимању историје као већ изграђене и дефинисане, комплетне, „испричане“ етнократске и монокултурне верзије прошлости са атрибутима законитости и аксиома. Мултиперспективност релативизује коначност утврђених једностраних, национално, конфесионално, идеолошки или ауторитарно педагошки обликованих, историјских наратија и отвара простор за различите углове (само) посматрања, перцепције, интелектуалне обраде и грађење односа како према сопственој историји, тако и према историји уопште (од националне преко регионалне до глобалне). Њена примена у мултиетничким срединама има посебну образовну тежину и значај који произилазе из самих постулата овог принципа. Примена мултиперспективности не ограничава трансфер одређених, кроз историјску науку изграђених сазнања о догађајима и појавама из прошлости човечанства, већ уз одређене вештине и методе које подразумева омогућава проверљивост наших сазнања, процену њихове објективности, одмерава њихову тежину, преиспитује примењене критеријуме селекције извора наших сазнања, уводи супротне погледе на неки догађај, чиме се ствара простор за постављање различитих питања. Код ученика се посебно отвара поље за развијање аналитичности,

---

⁹ Умесно је на овом месту подсетити на структуралну и есенцијалну разлику између појмова мултиперспективности (на нивоу перцепције и искуства савременика, углавном проучавањем историјских извора), контроверзе (на нивоу историографских проучавања и тумачења, упоређивањем историјских описа) и плуралности (на нивоу појединачних и колективних закључака за садашњост и будућност, посебно оних који одражавају историјску оријентацију). Видети: Б. фон Борис, *Мултиперспективност – уједињена прегледница или изводљива основа учења историје у Европи, Насија и историја* 1 (2003), 79.

критичности, историјске емпатије и деидеологизованих и са више аспеката отворених погледа на суштину одређених историјских проблема, појава или догађаја. Према Роберту Страдлингу она има три основна циља у контексту наставе историје¹⁰:

1. стицање потпунијег и већег разумевања историјских догађаја разматрањем сличности и разлика у представама и становиштима што више учесника, ако не свих,
2. стицање дубљег разумевања историјских односа између нација, суседа, већине и мањина у оквиру једне државе,
3. стицање јасније слике о динамици онога што се догодило истраживањем интеракција између учесника и њихове међузависности.

За ученике је важно да у примени овог дидактичког принципа схвате да мултиперспективност не полази од реконструисаних историјских нарација, већ од међусобног сучељавања историјских извора, основног и најдиректнијег полазишта за наша сазнања о прошлости. Такође, веома је важно да ученици спознају различитост, вишезначност и могућности интерпретација и употребе историјских извора за реконструкцију неког догађаја, феномена и прошлости уопште, чиме се отвара простор за примену критичке аналитичности, нивоа самосталног повезивања различито процењених информација и њихове контекстуализације.

Поред тога, овакав метод учења историје, реализујући се преко наставних активности које су везане за испитивање различитих, па и контрадикторних извора у вези са одређеним историјским проблемом, повезује активности ученика са основним постулатима историјске методологије, који имају за циљ и да ученицима укажу на¹¹:

1. непостојање *једне званичне верзије* догађаја,
2. могућност описивања *једној догађаја на различитим начине* у зависности од становишта историчара, политичара, сведока и др.,
3. могућност *различитијој тумачења истиој догађаја*,
4. *иривременост* историјских приказа и резултата истраживања,
5. могућност различитог значења историјских исказа за људе у зависности од њихове појединачне ситуације, околности, контекста, друштвених и интелектуалних капацитета и ограничења. Сложеност задатка *историчара одледа се у њоме да њим иска-*

¹⁰ Р. Страдлинг, *Настава европске историје 20. века*, Београд, 2003, стр. 96.

¹¹ Исто, стр. 96–97; садржина ове листе циљева, иако није идентична, суштински одговара листи коју је навео Р. Страдлинг.

зима одреди тачно значење у односу на учеснике у догађају, што подразумева познавање и примену историјске емпатије, тј. идентификовање са учесницима и покушај да се продре у њихов психолошки и друштвени идентитет,

6. непостојање крајње објективности, апсолутне непристрасности и дистанцираности самих историјских сведочанстава и наративних извора у односу на догађај о коме сведоче; тиме се заправо на елементаран начин *ујврђује унутрашња кришка, тј. веродостојност,*
7. могућност *разумевања и уважавања различитости и хетерогености савремених унутар једне групе* (националне, политичке, верске итд.) и на избегавање генерализација и поједностављивања, моноперспективних виђења догађаја, идеја, процеса, ситуација и др.,
8. *вишесложност људских, индивидуалних идентитета*, чиме се онемогућава сведено и уопштено коришћење података, као и манипулисање изворима уколико заиста тежимо стварању што слојевитије и објективније слике о неком догађају, као и осветљавање околности и учесника који су га креирали.

Публикације о мултиперспективности доступне на српском језику:

Р. Страдлинг, *Настава европске историје 20. века*, Београд, 2003.

Р. Страдлинг, *Мултиперспективност у настави историје: водич за наставнике*, Београд, 2004.

ТЕМЕ

Вероватно неки од наставника већ користе на директан или посредан начин овај принцип током предавања значајних, контроверзних историјских догађаја. И поред тога, није лоше на примеру неких тема поново нагласити елементе принципа мултиперспективности и објаснити њихову практичну примену.

А) КОСОВСКА БИТКА из угла мултиперспективности – опис догађаја и последица из перспективе учесника и оних који о догађају на посредан начин извештавају. Дијахронијска структура могла би да се уведе упоређивањем догађаја и сведочанстава народне епске традиције која о њему и његовим учесницима сведочи из специфичног угла.

Б) СТИЦАЊЕ СРПСКЕ ЦРКВЕНЕ АУТОКЕФАЛНОСТИ 1219. ГОДИНЕ (људи, институције и догађаји у средњем веку у светлу вере, цркве и политике) – догађај / процес / феномени:

- осветљавање догађаја из угла животописаца Саве Немањића (Доментијан, Теодосије),

- из угла охридског архиепископа Димитрија Хоматијана,
- аспекти теме: значај овог догађаја за српску историју, уважавање или одбијање новонасталог стања у црквеној организацији на Балкану, промена у односу на претходно стање; структура нове цркве, државе, далекосежне историјске последице по српску средњовековну државу и њен међународни положај, симфонија државе и цркве у светлу краљевства и архиепископије, историјска вертикала...; актуелизовање ове теме могло би да помогне ученицима да лакше схвате различите перспективе и позиције које нуде сачувани извори.

ПРИМЕР у: *Историјска чиштанка са радном свеском*, страна 82

В) ДРЖАВНО УРЕЂЕЊЕ НА БАЛКАНУ КРАЈЕМ СРЕДЊЕГ ВЕКА – ФЕНОМЕНИ: анализирање и компарација различитих уређења на нивоу њихове природе и структуре, као и преко извора који о државним уређењима сведоче из различитих цивилизацијских перспектива.

Г) ИСТОРИЈСКЕ ЛИЧНОСТИ: Сава Немањић, краљ Милутин, краљ Стефан Дечански, цар Стефан Душан – личности из српске средњовековне историје и њихова улога у оквиру историје балканских држава у светлу извештаја различитих историјских извора.

У настави историје постоји више могућности да се кроз мултиперспективну визуру прате феномени и историјски појмови средњег века на тлу Србије или њеног окружења. Сагледавање заокружених догађаја кроз призму мултиперспективности могуће је тек за оне за које постоје извори настали у различитим друштвеним, етничким, културним, идеолошким и политичким околностима. Стално постављање питања и провокативно отварање утврђених, заокружених „историјских истина“ представља онај императив у настави који ученицима омогућава развијање критичког мишљења, изградњу вредновања одређених аргументованих исказа о прошлости и развијање историјске емпатије. И поред ограничења у примени овог принципа у школској настави у Србији, веома је важно истрајати на његовом спровођењу где год је могуће, управо због значајних позитивних едукативних ефеката које мултиперспективност може да има.

Креирањем шире основе обраде наставних јединица нарочито применом мултиперспективности стварају се предуслови за даље развијање толеранције међу ученицима различитог националног, расног, верског или родног порекла. Стављање у позицију „другог“, омогућава ученицима да некада сагледају догађаје из перспективе о којој нису ни

размишљали. Тако је уживљавање у улогу „супротне стране“ неопходно да би се превазишла искључивост у закључивању и сагледала са одређеним разумевањем и аргументација различита од наше. Дидактички механизам својствен употреби мултиперспективности може, уколико се примењује на ваљан начин, да развије толерантност према другачијем ставу, мишљењу, мотиву. Употребом овог концепта у настави историје стварају се предуслови за изградњу свестраније и толерантније свести о свету у коме живимо. Са друге стране, мултиперспективност, иако отвара читаво поље различитог сагледавања догађаја, појава и процеса у прошлости, не сме да релативизује последице истих историјских питања о којима је реч.

в) Средњи век данас

Када се осврнемо око себе, сагледавајући друштво у коме живимо, установићемо да је наслеђе средњег века, иако окончаног пре више од 500 година, присутније него што се то на први поглед може уочити. У току школске године, током обраде одређених наставних јединица, сматрамо да је неопходно ученицима скренути пажњу на присуство средњовековне баштине у њиховом окружењу. На тај начин ствара се веза између предмета изучавања и савремених појава блиских њиховом искуству. У таквој корелацији ученици могу увидети и смисао историје као науке и „опипати“ дуговечност неких појава или институција које су остале као наслеђе средњег века. Пажња ученика може да се усмери на примере који су њима најближи:

- туризам/екскурзије – културно-историјски споменици; културна баштина (Београдска тврђава, Смедеревска тврђава, Голубац, манастири),
- државни празници, школска слава Свети Сава, Видовдан – спомен на Косовску битку, породични хришћански празници,
- институција Српске православне цркве,
- наслеђе и контекст прошлости у окриљу народног сећања, књижевности, а потом и савременом јавном дискурсу, херојство Обилића, издаја Бранковића, жртва за слободу кнез Лазара, законодавство цара Душана итд.,
- ћирилско писмо,
- инспирација у уметности (ликовна уметност, позориште, музика, филм),
- универзитети као наслеђе средњег века.

10. Мала помоћ интернета

Као што смо већ поменули, корист од Интернета у настави историје све је већа. Уколико се правилно и селективно користи, материјал који може да се нађе на појединим интернет-адресама у великој мери олакшава наставу историје, чинећи је креативнијом и инвентивнијом јер помаже у премошћивању јаза између хроничног недостатка помоћних наставних материјала и доступних историјских извора. Поред споменуте књиге С. Мандића, *Компјутеризација и историографија*, у којој се налази листа погодних интернет-адреса са историјском тематиком и изворима, овде су издвојене само неке адресе које могу да буду од користи у настави историје средњег века, оне где наставници могу првенствено наћи историјске изворе и историографске радове.

Национална историја средњег века

www.dusanov-zakonik.co.yu

www.rastko.org.yu

www.istorijabalkana.com

www.nbs.bg.ac.yu – дигитална библиотека

www.archives.org.yu

Општа историја средњег века

www.fordham.edu/halsall/Sbook.html

www.omnibusol.com/medieval.html

II.
КАКО ПРЕДАВАТИ
ИСТОРИЈУ
СРЕДЊЕГ ВЕКА
(Р. Михаљчић)

11. Како предавати историју средњег века у 6. разреду основне школе

А) ХРОНОЛОГИЈА – ЦРНА ТАЧКА У НАСТАВИ ИСТОРИЈЕ

Без времена и простора историја би била само прича. Времену (*terminus post quem, terminus ante quem*) и месту настанка неког извора, на пример, посебну пажњу посвећује методологија историјских наука. Хронологија, природно, има изузетан значај у настави историје. Међутим, она представља сложено питање, црну тачку у настави историје. Ученицима овог узраста није лако да прате ток и редослед збивања, хронолошки да повезују и упоређују развитак привреде и друштва, културе и уметности у различитим државама, различитим цивилизацијама, на удаљеним географским просторима. Зато смо дуго временско раздобље раног феудализма практично свели на две године – почетак средњег века и расцеп хришћанске цркве.

Ради лакшег сналажења, уочавања и усвајања временских граница свака тема садржи *хронолошки низ* од почетка до краја средњег века:

Колосеум	Колумбо
476.	1492.
V	VI VII VIII IX X XI XII XIII XIV XV

Колосеум и портрет Кристофора Колумба чине границе средњег века, док, на пример, портрет цара Константина и византијски златник обележавају доба Византијског царства.

Одговарајући временски период теме означен је тамнијом нијансом боје и особеном илустрацијом малог обима, коју бисмо могли условно назвати иконицом времена. Ако је реч о значајним догађајима или истакнутим владарима, изнад одговарајућег века налази се и година. Године се не уносе да би их ученици памтили као телефонске бројеве. Као анегдота препричава се одговор једног ученика о годинама рођења и смрти македонског краља Александра Великог (356–323). На питање шта значе бројеви у загради, ученик је одговорио: „Вероватно број његовог телефона“. Познато је из наставне праксе да се и на старијим узрастима године често уче напамет. Оне године које се, на пример, перму-

тацијом лако памте, још брже се заборављају уколико се не везују за ширу временску одредницу – век, почетак века, прву половину века, средину века, другу половину века, крај века, деценију. Кључне догађаје, друштвене заокрете, уметничка достигнућа, значајне грађевине, открића требало би везивати са широм временском одредницом. На овом узросту није битно да ученик зна да је Душанов законик кодификован 1349. и 1354. године, већ да је обелодањен средином XIV века. И XIV век требало би прихватити као позитиван одговор.

Погрешна је поставка да се временска оријентација стиче само помоћу хронолошких табела. За рани средњи век у *Уџбенику* за VI разред основне школе унели смо само три године:

- 375. пролазак Хуна кроз *вратиа народа*,
- 476. пад Западног римског царства,
- 1054. коначан расцеп хришћанске цркве.

Ученици су у V разреду учили о пролазу Хуна кроз *вратиа народа* и о паду Западног римског царства. Редуцирани хронолошки подаци имају оправдање јер је реч о узрасту ученика којима се тек у другом полугодишту предочавају теме које захтевају апстрактно мишљење.

Осим година, наставно градиво пружа друге, прикладније и ефикасније могућности за оријентацију у времену. То су:

родослови – Немањића, Котроманића, Лазаревића, Бранковића, Косача, Балшића, Црнојевића;

редослед истакнутих личности – Атила, Јустинијан, Карло Велики, Ђирило и Методије, Стефан Немања, Кулин бан, Свети Сава, Стјепан II Котроманић, Стефан Душан, Твртко I Котроманић, Јохан Гутенберг, Мехмед II Освајач, Кристофор Колумбо;

списак значајнијих црквених грађевина – Света Софија у Цариграду, Црква Карла Великог у Ахену, манастир Хиландар, манастир Грачаница, манастир Манасија;

списарина градова – Рим, Солун, Цариград, Париз;

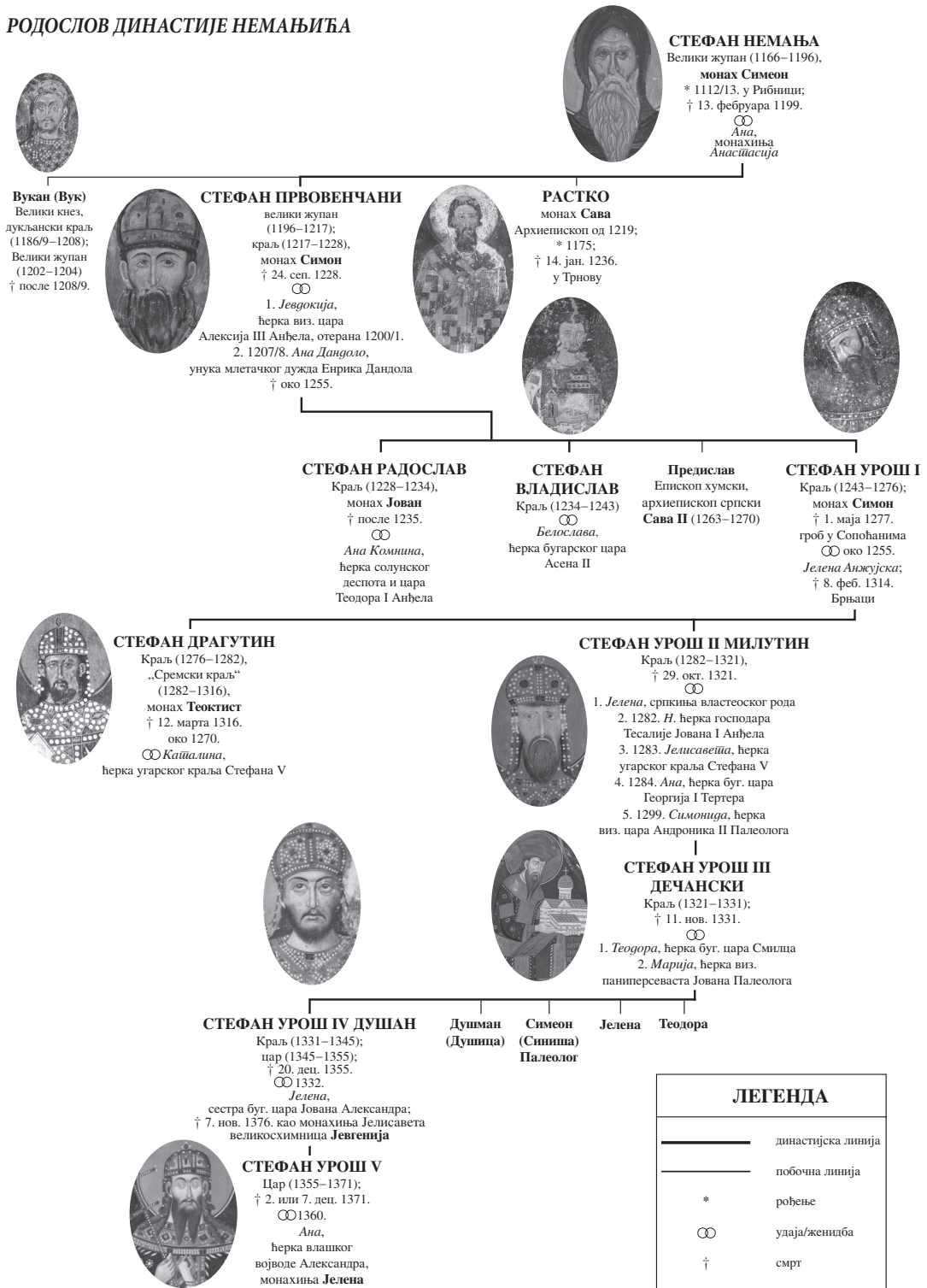
списарина назива истој местима – Константинопољ, Цариград, Истанбул;

списарина ујврђења – Маглич, Ново Брдо, Смедерево;

списарина писма – грчки алфабет, глаголица, ћирилица;

време насјанка јравних сјоменика (у овом случају правни споменици се везују за личности владара, а не за године) – Душанов законик, Законик о рудницима деспота Стефана Лазаревића;

РОДОСЛОВ ДИНАСТИЈЕ НЕМАЊИЋА

Маглич

Смедерево

начин привређивања – натурална или затворена привреда, робно-новчана привреда, производња за тржиште;

џрџовина – трампа, размена добара, продаја за новац;

владарске џиџуле у средњовековној Србији – велики жупан, краљ, цар, деспот;

владарске џиџуле у средњовековној Босни – бан, краљ;

значајне биџке – Маричка битка, Косовска битка, битка код Ангоре;

џад балканских држава џод власџ Турака – Бугарска, Византија, Српска деспотовина, Босна, Херцеговина, Црна Гора.

Б) БИОГРАФСКИ ТОК – УЛОГА ЛИЧНОСТИ У ИСТОРИЈИ

Улога личности у историји честа је тема и раније и савремене историографије. Једни су претерано величали, а други оспоравали кључну улогу истакнутих вођа у историјским збивањима и друштвеним заокретима. Због супротних, искључивих ставова опонената дискусије о овој теми понекад су губиле истраживачки карактер.

Међутим, биографски ток има особено место у настави историје, поготово када је реч о ученицима основне школе. Пракса је недвосмислено показала да ученици лакше усвајају историјске чињенице уткане у биографије истакнутих личности. Разговор о биографијама владара било кога доба намеће поређења, оживљавање тема о апсолутној власти, непоштивању закона, култу личности. Разнолике судбине истакнутих државника и војсковођа и њихова улога у збивањима „покреће духовну радозналост ученика везујући их интензивније за наставни процес упознавања прошлости“, пише М. Миладиновић. Свесни смо да услед недостатака извора биографије истакнутих личности из средњег века нису потпуне. Али и скица историјског портрета за ученике овог узраста привлачнија је од историјског текста оптерећеног апстрактним појмовима.

Зато је обиман део педагошког апарата посвећен истакнутим личностима. Наставне јединице прате биографије краља и цара Карла Великог, цара Јустинијана, оснивача ислама Мухамеда, цара Самуила, великог жупана Стефана Немање, краља и цара Стефана Душана, бана и краља Твртка I Котроманића, кнеза и деспота Стефана Лазаревића. Овај списак очигледно показује да у *Уџбенику* историје за VI разред основне школе биографски ток има недостатака. Избор биографија истакнутих личности није разноврстан. Избор је свесно ограничен углавном на државнике. Аутор уџбеника настојао је да ученицима олакша савлађивање

градива, јер је у биографијама владара на прихватљивији и прикладнији начин изложен велики део градива предвиђеног наставним планом и програмом. Чувеног византијског писца Прокопија из Цезареје укључили смо у овај приручник јер су суштински елементи рановизантијске прошлости изложени у биографији цара Јустинијана.

Неопходно је ученицима скренути пажњу да поред историјских личности постоје и неисторијски, измишљени ликови, ликови које је обликовало народно предање, као што су, на пример, јунаци косовске легенде: Иван Косанчић, Милан Топлица, браћа Југовићи. Нису случајно поменути неисторијски ликови косовске легенде. Жива косовска традиција, уз српску цркву, припадала је суштинским чиниоцима одржања српске етничке посебности. У патријархалним срединама дубоко се веровало у сваку појединост предања о Косову. Ово предање временом је стекло биолошку снагу. Поред измишљених ликова, предање је, неретко, историјским личностима приписивало јуначка дела која се не могу потврдити поузданим историјским изворима. Штавише, предање је историјским личностима приписивало надљудску, митску снагу. Изразит пример су Милош Обилић и Марко Краљевић. Иако је реч о историјским личностима, Милош и Марко су најпопуларнији ликови у нашим епским песмама.

Критичка школа у српској историографији, чији су најизразитији представници Иларион Руварац и Љубомир Ковачевић, уздигла је националну историју у ред научних дисциплина тек када се разрачунала са романтичарским схватањима, која су се ослањала на традицију као историјски извор. На примерима биографија Милоша Обилића и Марка Краљевића требало би разлучити **историју од предања, истину од заблуде, поуздане изворе од традиције, историјске личности од ликова из предања**. Ученици овог узраста већ су упознали део епских песама о Милошу и Марку. Зато би разговор о историји и предању разбуктао радозналост, подстакао критичко размишљање и стваралачки приступ ученика.

Наставници и професори историје и књижевности имају идеалну прилику да временски ускладе обраду ове наставне јединице.

12. Уз наставну јединицу: основне одлике средњег века

Ако се полази од поставке да наставник није само *реализатор*, већ и *креатор* усвојеног наставног плана и програма, онда му се пружа стваралачка слобода, слобода осмишљавања и обликовања наставног процеса, природно, у оквиру предвиђеног градива. *Основне одлике средњеј века* као посебна наставна јединица није предвиђена, али су наставним планом и програмом предвиђени сви њени елементи. То је, у ствари, увод у објективно тешко градиво, које је наметнуо хронолошки приступ у распореду наставног градива.

Тако је и са другим сродним културно-историјским дисциплинама. Ученици, на пример, лакше усвајају реализам као књижевни правац него средњовековну књижевност. Лакше је схватити дела Милована Глишића него хагиографске списе или Дантеову *Божанствену комедију*.

Овом наставном јединицом ученици са мање потешкоћа могу да премосте прелаз из античког доба у средњи век, као раздобље са другим друштвеним односима, суштински различитом производњом и новом терминологијом. По начину производње и друштвеним односима средњи век се суштински разликује од античког доба, односно старог века. Док је обесправљени роб радио само за господара, кмет је радио и за властелина и за своју породицу. Мора се нагласити да се и током средњег века повремено јављају робови, најчешће као ратни заробљеници, али ропство није обележје феудалног доба.

Робовласнички друштвени односи, који су кочили производњу, постепено уступају место феудалним друштвеним односима у којима је слободан рад омогућио унапређење производње. Зато се током средњег века робови преводе у зависне сељаке. То је резултат економске законмерности, просте рачунице. Неслободан рад није био стимулативан, па, према томе, ни довољно продуктиван. Насупрот томе, слободан рад је стимулисао производњу и доносио веће приходе феудалном господару. Речит пример имамо у средњовековној српској држави, где се отроци, као друштвени слој без личних права, изједначују са меропсима када су у питању обавезе и намети. Бесправни отроци и слободни меропси

„који седе заједно у једном селу, свака плаћа која долази, да плаћају сви заједно; како плаћу плаћају тако и земљу да држе“, предвиђа 67. члан Душановог законика.

Управо уводна јединица пружа могућност упознавања појмова који не само да се често понављају у *Уџбенику* већ су чести и у свакодневном говору. Зато је неопходно упућивање ученика на тачно значење и трајно запамћивање ових појмова.

Не би требало губити из вида чињеницу да се ученицима шестог разреда тек у другом полугодишту предочавају теме које претпостављају апстрактно мишљење, као и да су у стању да лакше усвајају апстрактне појмове. Зато би посебну пажњу требало посветити појмовима као што су **феуд** и **феудално друштво**, **вазал** и **вазални односи**. Разумевање и усвајање истих апстрактних појмова у првом полугодишту постиже се постепено, понављањем и утврђивањем градива, стрпљивом обрадом не једне, већ више наставних јединица.

13. Три цивилизације

Својевремено је наставни план и програм предвиђао *Франачку државу, Византијско царство од V до XII века и Исламски свет у средњем веку*, као прве три наставне јединице за ученике шестог разреда основне школе. Ове јединице сачињавају сложену тематску целину из опште историје раног средњег века. Аутори овог програма полазили су од претпоставке да ће ове најзначајније тематске целине из опште историје средњег века бити подлога и основа за учење и разумевање прошлости јужнословенских народа. Такав наставни план и програм свакако да је имао присталица. Њега су толерисали или боље речено морали да толеришу наставници и професори основне школе. Програм се деценијама примењивао у неким републикама бивше Југославије, а његова полазна основа олакшала је посао писцима уџбеника. Али она је у веома неповољан положај стављала наставнике и професоре који изводе наставу историје у шестом разреду основне школе. Само девет часова предвиђено је за три обимне наставне јединице, за три цивилизације, и то у првих девет часова у шестом разреду. Ученицима је преостало да упознају бар основне појмове о три различите цивилизације.

Подстакнути нежељеним искуством у наставној пракси, група професора основних школа и средњих школа у Србији, као и професора Филозофског факултета у Београду, предложила је 2000. године нови наставни план и програм. Предлог је усвојен. Суштинске измене управо су се односиле на три наведене тематске целине, које су раздвојене. Византију и Франачку државу раздвајало је пет наставних јединици за чију је обраду предвиђено десет часова: *Насељавање Словена на Балканско полуострво, Јужни Словени према староседиоцима и суседима, Срби од VII до XII века, Покршћивање Срба и других Јужних Словена и њихова рана култура и Хришћанска црква*. Растерећење ученика је очигледно. С друге стране, логично је да настава историје о средњовековној прошлости почиње са Византијом, која наставља традицију Римског царства.

Најновији наставни план и програм олакшава ученицима разумевање градива јер садржи три уводне лекције: *Основне одлике средњеј века, Историјски извори о историји средњег века и наслеђе средњеј века*.

Законска је обавеза да се поштује план и програм. Природно, све наставне јединице наставник је дужан да обради. Али редослед обраде наставних јединица не мора да буде императив.

Методика наставе историје препоручује да се ученици упознају са суштинским елементима тематских целина. У овом случају реч је о три цивилизације раног средњег века. Основне појмове тематске целине, исписане на табли, ученици уносе у своје радне свеске. Ученици унапред стичу увид у упоришне тачке тематске целине. Предочавањем плана рада у наредних пет до десет часова уважава се личност ученика, подстиче њихова заинтересованост и озбиљнији приступ настави историје. Такав начин рада обавезује и предавача и слушаоца, и учитеља и ђака, који није објект већ субјект наставног процеса. Чворне, упоришне тачке, извучене из више повезаних наставних јединица прате сваку тематску целину под истим насловом.

14. Примери и препоручена литература

УВОДНЕ ЛЕКЦИЈЕ

КЉУЧНИ ЕЛЕМЕНТИ ТЕМАТСКЕ ЦЕЛИНЕ

Доба средњег века
Подела друштва у средњем веку
Историјски извори
Материјални остаци
Писани извори
Наслеђе средњег века
Чување средњовековних споменика

ХРИШЋАНСКЕ И ИСЛАМСКЕ ЗЕМЉЕ У РАНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ

КЉУЧНИ ЕЛЕМЕНТИ ТЕМАТСКЕ ЦЕЛИНЕ

Византијско царство
Основна обележја Византије
Римско наслеђе
Хеленистичка култура
Хришћанство
Велика сеоба народа
Германске државе на територији Римског царства
Феудално друштво
Арабљани
Ислам
Арапско-исламска култура

ВИЗАНТИЈСКО ЦАРСТВО

Историја Византијског царства подељена је новим наставним планом и програмом на две јединице: *Византија до VII века* и *Усход Византијској царстви*. Другој лекцији додато је поглавље *Ширење хришћанства међу Источним Словенима*. У доба ране Византије посебно место заузима биографија Прокопија из Цезареје.

Реч је о познатом писцу двоструког морала. На примеру дела која осветљавају епоху цара Јустинијана пружа се могућност за разговор о личности Прокопија и изворној вредности његових списа.

ПРОКОПИЈЕ ИЗ ЦЕЗАРЕЈЕ

Прокопије, чувени историчар Јустинијановог доба, рођен је око 500. године у Цезареји. Стекао је сјајно образовање. Овај обдарени писац имао је изразити дар запажања. Написао је три дела у којима је веома упечатљиво приказао Јустинијаново доба. Прокопије се угледао на најпознатије античке историчаре. Он је најзначајнији писац не само Јустинијановог доба већ и читаве рановизантијске прошлости. Био је свестрано образован и веома обавештен. Као члан штаба Јустинијановог војсковође Велизара, Прокопије је учествовао у готово свим ратовима које је у то време Византија водила. Описао их је веома детаљно у *Историји ратова*. У том делу налазимо податке о Словенима који су у време Јустинијана продирали и пленили територију Византије.

У спису *О праћевинама* Прокопије из Цезареје приказао је грађевинска прегнућа у доба цара Јустинијана. Прокопије ту пише као дворски хроничар. Вероватно је желео да се додвори свемоћном цару. Претераним похвалама он уздиже Јустинијана. Подизање нових градова, утврђења, палата, цркава, водовода Прокопије описује као Јустинијаново лично дело.

Осим *Историје ратова* и списа *О праћевинама*, Прокопије је написао и *Тајну историју*, која није била намењена јавности. Он је ово дело крио од савременика. Када је одлучио да напише *Тајну историју*, Прокопије је знао да започиње „веома опасан и веома тежак посао, будући да се стварно ради о животописима Јустинијана и Теодоре“. У ранијим делима надарени писац није смео да „излаже све како се збило док су творци тих догађаја још живи. Штавише, у многим случајевима, описаним у нашим ранијим делима, био сам приморан да прикријем узроке који су до њих довели“. Зато је у *Тајној историји* Прокопије дао одушка свом незадовољству. Он нештедимце критикује Јустинијана, његову

жену Теодору, војсковођу Велизара, царева сараднике. „Од Јустинијана ниједно живо биће читавог Римског царства није могло побећи; он ни једно једино биће на свету није оставио потпуно недирнуто.“ Иако је Прокопије очигледно претеривао жестином оптужби, његова *Тајна историја* сведочи о наличју сјаја Византије. Цар, који је наредио да се сакупе ранији законски прописи и који је издавао законе, сам их је кршио.

Почињући рад на *Тајној историји*, Прокопије је страховао од *томиле ухода*. Није смео да се ослони ни на најближе рођаке. Да је случајно откривен, не би могао избећи ни „најсуровију смрт“. Прокопијева страховања су разумљива. Он је очигледно био изложен притиску дворске средине. Али ни притисци ни царска страховлада не оправдавају дволичност, тј. двоструки морал Прокопијев. О једној истој личности јавно је писао неумерене похвале, а тајно жестоко нападао њену политику и њене сараднике.

И з в о р и: М. Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Sarajevo, 1980, 101–107; Прокопије, *Тајна историја*, превео Ђорђе Поповић, Zagreb, 1988.

Л и т е р а т у р а: Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1969, 43–353; Ф. Шерард, *Византија, Београд*, 1972; Л. Бреје, *Византијска цивилизација*, Београд, 1976.

ВЕЛИКА СЕОБА НАРОДА И ФРАНАЧКА ДРЖАВА

Већ смо нагласили колики је значај *биографској* *шока* за овај узраст. Уз прву лекцију може се обрадити биографија хунског војсковође Атиле, а уз другу биографија Карла Великог.

Извори: М. Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Sarajevo, 1980, 7–65.

Литература: *Историја средњега века*, редакција А. Д. Удаљцова, Ј. А. Косминског и О. Л. Ванштајна, Београд, 1969, 7–87; J. le Goff, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Beograd, 1974, 31–85; *Илустрована историја свега II, Средњи век и ренесанса*, Љубљана–Београд–1983, 10–30; *Rani srednji vek*, уредио David Talbot Rice, Beograd 1976, 157–218, 269–326; Џорџ Холмс, *Оксфордска историја средњовековне Европе*, Београд, 1997; Џозер Линч, *Историја средњовековне цркве*, Београд, 1999.

ХРИШЋАНСКА ЦРКВА У РАНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ

И з в о р и: М. Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Sarajevo, 1980, 22–25, 77–98.

Л и т е р а т у р а: Е. Пероа, Р. Дусе, А. Латреј, *Историја Француске I*, Београд 1961, 54–65; J. Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Београд 1974, 52–80; Џ. Холмс, *Оксфордска историја средњовековне Европе*, Бања Лука, 1998, 68–106; Џ. Х. Линч, *Историја средњовековне цркве*, Београд 1999; *Лексикон српској средњеј века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд, 1999; *Историја средњеј века I*, редакција А. Д. Удаљцова, Ј. А. Косминског и О. Л. Ванштајна, Београд – Љубљана, 1969, 159–171; *Илустрирана историја света II. Средњи век и ренесанса*, Љубљана – Београд, 1983, 76–83; *Rani srednji vek*, уредио David Talbot Rice, Београд 1976, 39–62.

СРБИ И ЊИХОВО ОКРУЖЕЊЕ У РАНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Тематска целина *Срби и њихово окружење у раном средњем веку* садржи седам наставних јединица: *Насељавање Словена на Балканско полуострво*, *Јужни Словени и староседеоци*, *Јужни Словени и околни народи*, *Јужни Словени у раном средњем веку*, *Српске земље од VII до XII века*, *Покршћивање Срба и других Јужних Словена* и *Рана култура Јужних Словена*. То је дуг временски период који је трајао до XII века. Ове наставне јединице свакако су лакше од претходног градива, јер су ученици већ савладали основне појмове о три цивилизације. Међутим, и градиво о раној прошлости Срба и других Јужних Словена садржи велики број чињеница. Зато ученике не би требало оптерећивати хронолошким подацима. Године у загради служе само као временска оријентација. Међутим, неопходно је ученике упозорити на хронолошки низ, на ленту времена, рани средњи век, уже временске периоде, иконице времена. Актуелни, одговарајући део хронолошког низа осенчен је тамнијом нијансом боје.

НАСЕЉАВАЊЕ СЛОВЕНА НА БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО

Словен

Накит

V | VI | VII | VIII | IX | X | XI | XII | XIII | XIV | XV

СРПСКЕ ЗЕМЉЕ ОД VII ДО XII ВЕКА

Црква светог Петра, X век

V | VI | VII | VIII | IX | X | XI | XII | XIII | XIV | XV

ПОКРШТАВАЊЕ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА И ЊИХОВА РАНА КУЛТУРА

Глагољица и ћирилица

V | VI | VII | VIII | IX | X | XI | XII | XIII | XIV | XV

КЉУЧНИ ЕЛЕМЕНТИ ТЕМАТСКЕ ЦЕЛИНЕ

Прадомовина Словена
Јужни Словени
Српске земље
Словени и Романи
*Државе Македонских Словена,
Хрваџа и Словенаца*
Писмо
Покрштавање

НАСЕЉАВАЊЕ СЛОВЕНА НА БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО

И з в о р и: *Визанџијски извори за историју народа Јуџославије I*, Београд, 1955, 22–72, 127–141; *Визанџијски извори за историју народа Јуџославије II*, Београд, 1959, 75.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 1978, 1980, 1984, 35–62; *Историја народа Јуџославије*, Београд, 1953, 63–104; *Историја срџској народа I*, Београд, 1981, 109–124; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995, 9–17.

ЈУЖНИ СЛОВЕНИ И СТАРОСЕДЕОЦИ

И з в о р и: *Визанџијски извори за историју народа Јуџославије I*, Београд, 1955, 84–246.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 1978, 1980, 1984, 35–62; *Историја народа Јуџославије I*, Београд 1953, 86–98; *Историја срџској народа I*, Београд, 1981, 115–124; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995, 9–17.

ЈУЖНИ СЛОВЕНИ И ОКОЛНИ НАРОДИ

И з в о р и: *Византијски извори за историју народа Јуџославије I*, Београд, 1955, 84–246.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 1978, 1980, 1984, 35–62; *Историја народа Јуџославије I*, Београд, 1953, 86–98; *Историја српског народа I*, Београд, 1981, 115–124; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995, 9–17.

ЈУЖНИ СЛОВЕНИ У РАНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ

И з в о р и: *Византијски извори за историју народа Јуџославије I*, Београд, 1955, 173–216; *Византијски извори за историју народа Јуџославије II*, Београд, 1959, 37–46; *Византијски извори за историју народа Јуџославије III*, Београд 1966, 156–162, 210–217.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 1978, 1980, 1984, 63–146; *Историја народа Јуџославије I*, Београд, 1953, 131–166; 167–228, 229–260, 261–302; М. Кос, *Историја Словенаца*, Београд, 1960; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1975; *Историја Црне Горе I*, Титоград, 1967; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995, 24–32.

СРПСКЕ ЗЕМЉЕ ОД VII ДО XII ВЕКА

И з в о р и: *Византијски извори за историју народа Јуџославије III*, Београд, 1966, 156–162, 210–217.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 1978, 1980, 1984, 63–146; *Историја народа Јуџославије I*, Београд, 1953, 229–260; *Историја Црне Горе I*, Титоград, 1967; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995, 24–32.

ПОКРШТАВАЊЕ СРБА И ДРУГИХ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

И з в о р и: М. Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Sarajevo, 1980, 123–124.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 1978, 1980, 1984, 81–103; *Историја српског народа I*, Београд, 1981; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1985; М. Кос, *Историја Словенаца од досељења до XV века*, Београд, 1960; М. Prelog, *Romanika*.

Umjetnost na tlu Jugoslavije, Београд 1984; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995, 19–25; *Лексикон српској средњеј века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд, 1999.

РАНА КУЛТУРА ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

Извори: М. Ђунјић, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Сарајево, 1980, 123–124.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 1978, 1980. 1984, 81–103; *Историја српској народа I*, Београд, 1981; Н. Клаић, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Загреб, 1985; М. Кос, *Историја Словенаца од досељења до XV века*, Београд, 1960; М. Prelog, *Romanika. Umjetnost na tlu Jugoslavije*, Београд, 1984; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995, 19–25; *Лексикон српској средњеј века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд, 1999.

ЕВРОПА У ПОЗНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Наставни план и програм за тематску целину Европа у позном средњем веку предвиђа шест наставних јединица: *Усион средњовековних монархија, Крстишке райове, Насијанак и развој средњовековних градова, Средњовековни градови као привредна и културна средишта, Свакодневни животи у средњем веку и Средњовековна култура у Европи*. Претходно су обрађене све наставне јединице из раног средњег века, где ученике нисмо оптеретили хронолошким одредницама. Зато је ово прилика да уводом у нову тематску целину ученике подсетимо на временске оквире средњег века. Дванаесто столеће чини прекретницу између раног и позног средњег века. Позни средњи век трајао је до великих географских открића, а на Балканском полуострву завршава се раније, падом Византијског царства и балканских држава под власт Турака. Ово раздобље назива се и добом развијеног феудализма, када затворена, натурална привреда постепено уступа место робноновчаној привреди. Роба се почела производити за тржиште и продавати за новац. Зато је властела зависном сељаштву и наметала дажбине у новцу.

Са настанком средњовековних градова извршена је велика подела рада. Градском становништву основна занимања била су занатство и трговина, а сеоско становништво и даље се бавило пољопривредом. Док је у позном средњем веку сеоско становништво остало зависно и подложно властели, грађани су стицали личну слободу. Штавише, богато грађанство настојало је да стекне политичка права у управљању државом.

КЉУЧНИ ЕЛЕМЕНТИ ТЕМАТСКЕ ЦЕЛИНЕ

Средњовековне монархије

Град и село – велика подела рада

Натурална и робноовчана привреда

Верски ратови

Освајање Јерусалима

Освајање Цариграда

Приватни живот

Средњовековна култура

УСПОН СРЕДЊОВЕКОВНИХ МОНАРХИЈА

И з в о р и: М . Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Sarajevo, 1980, 301–310.

Л и т е р а т у р а: *Илустрирована историја свѣта II, Средњи век и ренесанса*, Београд – Љубљана 1983, 132–161; Ц. Х. Линч, *Историја средњовековне цркве*, Београд, 1999.

КРСТАШКИ РАТОВИ

Тема је веома сложена и осетљива. Многи ратови имали су верско обележје до најновијег доба. Зато ова тема у извесној мери подсећа на сукобе у новијем и савременом добу.

Аутор уџбеника био је принуђен да због осетљивости теме и узраста ученика изостави више чињеница. Крсташи су још у Немачкој пљачкали и хришћане и Јевреје, а када је освојен Јерусалим, Јевреји су спаљени у синагоги. Аутор је, исто тако, избегавао да опише покољ у Јерусалиму који су осудили хришћански великодостојници. Тирски архиепископ је изјавио: „Град је пружао приказ таквог покоља непријатеља и таквог крвопролића да су и саме освајаче захватили ужас и одвратност.“

Под насловом *Из старих џекова* наведена су два кратка оновремена исказа вођа сукобљених страна. То је идеална прилика да ученици сами извуку поуку и поруку. Требало би настојати да ученици усвоје суштинске чињенице: верско обележје рата и одступање од верских побуда.

На карти су уцртане све латинске државе на територији Балканског полуострва. Њиховим називима није потребно оптерећивати ученике. Уколико неки ученик примети Никејско царство и Епирску државу, требало би рећи да крсташи нису освојили све византијске територије и да је Византијско царство обновљено.

ИЗГЛЕД ТАБЛЕ

Верско обележје крсташких ратова

Сукоби између хришћана и муслимана

Сукоби у оквиру западне цркве

Сукоби између хришћана западне и источне цркве

Улога Млечана

Цариград и средњовековни градови у Западној Европи

И з в о р и: М. Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Sarajevo, 1980, 161–182.

Л и т е р а т у р а: *Историја средњеї века I*, редакција А. Д. Удаљцова, Ј. А. Косминског и О. Л. Ванштајна, Београд, 1969, 178–193; J. le Goff, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Beograd, 1974, 101–111, 337–351; *Илустрирована историја свеїа II. Средњи век и ренесанса*, Београд–Љубљана, 1983, 109–124; Џ. Холмс, *Оксфордска историја средњовековне Евроїе*, Београд, 1997.

НАСТАНАК И РАЗВОЈ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ГРАДОВА

И з в о р и: М. Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Sarajevo, 1980, 234–249.

Л и т е р а т у р а: *Историја средњеї века I*, редакција А. Д. Удаљцова, Ј. А. Косминског и О. Л. Ванштајна, Београд 1969, 178–193; J. le Goff, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Beograd, 1974, 101–111, 337–351; *Илустрирована историја свеїа II. Средњи век и ренесанса*, Београд–Љубљана, 1983, 162–173; Џ. Холмс, *Оксфордска историја средњовековне Евроїе*, Београд 1997.

СРЕДЊОВЕКОВНИ ГРАДОВИ КАО ПРИВРЕДНА И КУЛТУРНА СРЕДИШТА

И з в о р и: М. Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Sarajevo, 1980, 234–249.

Л и т е р а т у р а: *Историја средњеї века* I, редакција А. Д. Удаљцова, Ј. А. Косминског и О. Л. Ванштајна, Београд, 1969, 178–193; J. le Goff, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Beograd, 1974, 101–111, 337–351; *Илустрирована историја светиа II, Средњи век и ренесанса*, Београд–Љубљана, 1983, 162–173; Ц. Холмс, *Оксфордска историја средњовековне Европје*, Београд, 1997.

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

У многим страним удбеницима и удбеницима у нашем окружењу овој теми посвећује се велика пажња. То предвиђају и посебне смернице за писање удбеника историје. У нашем наставном плану и програму свакодневни живот је интегрисан у појединачне наставне јединице, као што је, на пример, *Настџанак и развој средњовековних традова*. Управо из ове обимне наставне јединице издвојили смо одељак *Живот у средњовековном траду*.

Свакодневни живот, односно култура живљења, у непосредној је вези са квалитетом живота појединца, друштвених група и друштвених слојева. Једноставно речено, квалитет живота, пре свега, зависио је од тога да ли човек припада повлашћеном или потчињеном слоју друштва.

И з в о р и: М. Шунјић, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka*, Sarajevo, 1980, 194–198, 32–320.

Л и т е р а т у р а: J. le Goff, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Beograd, 1974, 346–371; *Илустрирована историја светиа II, Средњи век и ренесанса*, Београд–Љубљана, 1983, 141–161; *Историја приватної живоїта* 1–2, приредили Ф. Аријес и Ж. Диби, Београд, 2000, 2001.

СРЕДЊОВЕКОВНА КУЛТУРА У ЕВРОПИ

Л и т е р а т у р а: J. le Goff, *Srednjovekovna civilizacija Zapadne Evrope*, Beograd, 1974, 101–111, 337–351; *Илустрирована историја светиа II, Средњи век и ренесанса*, Београд – Љубљана, 1983, 162–173; Ц. Холмс, *Оксфордска историја средњовековне Европје*, Београд, 1997.

СРБИ И ЊИХОВО ОКРУЖЕЊЕ У ПОЗНОМ СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Ова тематска целина односи се на прошлост државе Немањића Котроманића и Дубровника. Наставни план и програм за ову тематску целину предвиђа седам наставних јединица: *Србија у XII и почетком XIII*

века, Ујон српске државе, Српско царство и Византија, Крај Српског царства, Постанак и развој босанске државе, Дубровник у средњем веку и Средњовековна култура Срба.

Добу успона српске државе претходила је нова прерасподела политичких снага у околним земљама. Победом цара Василија II над Македонским Словенима, 1018. године, Византијско царство обновило је власт на Балканском полуострву. Први пут, дубоко у унутрашњости, образоване су *теме* – византијске војно-управне јединице. Као и пре досељавања Словена, Дунав је постао граница Византијског царства. Дунав је раздвајао Угарску и Византију. Док је угарски утицај јачао, границе Византијског царства полако су се померале према југоистоку. У доба сукоба Угарске и Византије развијале су се јужнословенске државе. Угарска је прекинула самостални развитак Хрватске државе. Хрватско племство признало је 1102. године власт угарског краља Коломана. Угарски утицај постепено се ширио на суседну Босну. Од 1138. године угарски владари називали су се краљевима Раме, односно Босне. Они су Босну сматрали посебним војводством угарског краљевства.

У међувремену крсташи са запада срушили су Византијско царство (1204). Из основе се изменила политичка карта Балканског полуострва. Образоване су латинске, крсташке државе. Остаци Византијског царства сведени су на област Епира – на Балканском полуострву и на Никејско царство – у Малој Азији.

У уводном делу часа требало би објаснити ученицима тематску целину и на табли исписати њене суштинске одељке:

КЉУЧНИ ЕЛЕМЕНТИ ТЕМАТСКЕ ЦЕЛИНЕ

Стварање самосталне српске државе

Краљевина и архиепископија

Привредни успон

Освајања

Проглашење Српског царства

Расуло царства

Ширење Босне

Значај Дубровника

Културне зоне

Требало би скренути пажњу на карту у *Уџбенику: Крсташке државе и после њада Цариграда*.

СРБИЈА У XII И ПОЧЕТКОМ XIII ВЕКА

И з в о р и: S. Ćirković, *Srednjevekovna srpska država. Na izvorima historije*, Zagreb, 1959; *Византијски извори за историју народа Јуџославије IV*, Београд, 1971, 199–223.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 1978, 1980, 1984, 1988, 1990, 147–186; *Историја народа Јуџославије I*, Београд, 1953, 328–346; *Историја српског народа I*, Београд 1981, 251–388; М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд, 1989., 14–63; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1995, 53–63; *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд, 1999.

УСПОН СРПСКЕ ДРЖАВЕ

И з в о р и: S. Ćirković, *Srednjevekovna srpska država. Na izvorima historije*, Zagreb, 1959; *Византијски извори за историју народа Јуџославије VI*, Београд, 1986.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 1978, 1980. 1984, 1988, 1990, 187–209; *Историја народа Јуџославије I*, Београд, 1953, 346–365; *Историја српског народа I*, Београд, 1981, 437–510. М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд, 1989, 66–151; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1995, 65–112; *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд, 1999.

СРПСКО ЦАРСТВО И ВИЗАНТИЈА

И з в о р и: S. Ćirković, *Srednjevekovna srpska država. Na izvorima historije*, Zagreb, 1959; *Византијски извори за историју народа Јуџославије VI*. Београд, 1986.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 1978, 1980, 1984, 1988, 1990, 211–236; *Историја народа Јуџославије I*, Београд, 1953, 353–407; *Историја српског народа I*, Београд, 1981, 511–565; М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд, 1989, 155–208; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995, 135–162; *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд, 1999.

УРЕЂЕЊЕ И ДРУШТВО У ДРЖАВИ НЕМАЊИЋА

И з в о р и: S. Ćirković, *Srednjevekovna srpska država. Na izvorima historije*, Zagreb, 1959; *Византијски извори за историју народа Јуџославије VI*, Београд, 1986.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 1978, 1980, 1984, 1988, 1990, 211–236; *Историја народа Јуџославије I*, Београд, 1953, 353–407; *Историја српској народа I*, Београд, 1981, 511–565; М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд, 1989, 155–208; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995, 135–162; *Лексикон српској средњеј века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд, 1999.

КРАЈ СРПСКОГ ЦАРСТВА

И з в о р и: S. Ćirković, *Srednjeevovna srpska država. Na izvorima historije*, Zagreb, 1959; *Византијски извори за историју народа Јуџославије VI*, Београд, 1986.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 1978, 1980, 1984, 1988, 1990, 237–254; *Историја народа Јуџославије I*, Београд, 1953, 407–415; Р. Михаљчић, *Крај Српској царства*, Београд, 1975, 1989; *Историја српској народа I*, Београд, 1981, 566–592; М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд, 1989, 204–218; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995, 135–162.

ПОСТАНАК И РАЗВОЈ БОСАНСКЕ ДРЖАВЕ

Ова лекција обухвата дуг временски период од XII до XIV века. Обрађује се настанак и успон државе Котроманића, укључујући јединствену тему – *цркву босанску*, окружену православном и католичком црквом. Зато она спада у тематску целину историје јужнословенских народа.

КЉУЧНИ ЕЛЕМЕНТИ ТЕМАТСКЕ ЦЕЛИНЕ

Постанак државе

Црква босанска

Босна као бановина

Привредни успон и ширење Босне

Босна као краљевина

Л и т е р а т у р а: *Историја народа Јуџославије I*, Београд 1953, 515–576; С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд, 1964; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево, 1978; *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, Društvo i Privreda srednjovjekovne bosanske države*, pos. izd. ANU BiH, Sarajevo, 1987.

ДУБРОВНИК У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Наставна јединица о Дубровнику сама по себи препоручује се за обраду по групама. Очувана је веома занимљива изворна грађа о прошлости Дубровника, посебно о уређењу града државе. Теме припремљене за изглед табле подударују се са бројем група:

ИЗГЛЕД ТАБЛЕ

Оснивање града – Романи и Словени

Ширење територије

Трговина

Уређење

Споменици културе

Према насловима на табли требало би оформити групе. Готово је изузетна прилика да се ученици VI разреда упознају са изворном грађом на основу које истраживачи пишу о прошлости града. Упоредити уређење Дубровника и држава у унутрашњости Балканског полуострва.

ДЕМОКРАТИЈА ГРАДА РЕПУБЛИКЕ

Термин демократија у сталном је оптицају, било преко средстава комуникација, било у свакодневном говору. Под медијским притиском вулгарне глобализације ова реч се злоупотребљава. Изговорена од моћника чудно звучи. Она се удаљава од основног значења, а неретко по прима безочну, бестидну ноту. Сведоци смо шта се све крије иза ове речи. Њена употреба збуњује одрасле, до слепила доводи неуче, до огорчења образоване. Како да се деца снају у кошмару злоупотребе термина демократија?

Античка демократија била је предмет обраде у претходној школској године. Неопходно је да се ученици подсети на изворно значење ове речи. За обликовање и осмишљавање суштинског предмета наставне јединице неопходно је поставити и обрадити два кључна питања:

Да ли је у прошлости овај термин означавао владавину народа?

У којој је мери овај термин одступао од свој основног значења у средњовековном Дубровнику?

Достојна је дивљења чињеница да се дубровачки кнез бирао на месец дана, а на исту функцију могао је да буде биран тек после две године. Само десетак километара изван градских зидина, у унутрашњости Балканског полуострва, кнез је означавао титулу која се, по правилу, стицала наслеђем. Бирање дубровачког кнеза на месец дана на први поглед

је несвакидашњи, узвишени тренутак, блистава чињеница демократског уређења. Међутим, блистав узор друштвеног и државног уређења града републике има своју тамну страну. Градом је управљала властела, тацније пола повлашћених, јер се Велико веће као носилац законодавне власти састојало од пунолетне мушке властеле. Чак ни богати антуинини нису бирани у градска већа, а камоли сиромашни пучани. На галијама дубровачких трговаца веслали су робови. Робљем се и трговало. Дубровник је постао аристократска република којом је управљао узак круг повлашћених – мушки део пунолетне властеле.

И з в о р и: S. Ćirković, *Srednjeevokovna srpska država. Na izvorima historije*, Zagreb, 1959; Filip de Diversis, *Opis Dubrovnika*, sa latinskog preveo Ivan Božić, Dubrovnik, 1973.

Л и т е р а т у р а: *Историја народа Јуославије I*, Београд, 1953, 577–612; *Enciklopedija Jugoslavije 3*, Zagreb 1958, 123–157.

СРЕДЊОВЕКОВНА КУЛТУРА СРБА

Л и т е р а т у р а: *Историја народа Јуославије I*, Београд, 1953, 470–492; 564–569; 600–606; 714–733, 785–796, С. Радојчић, *Старо српско сликарство*, Београд, 1966; *Ilustrirana povijest Hrvata*, Zagreb, 1974, 19–99; *Историја српског народа I*, Београд, 1981, 212–248; 389–433, 617–663; N. Miletić, *Stećci*, Beograd–Zagreb, 1982; M. Prelog, *Romanika, Umjetnost na tlu Jugoslavije*, Beograd–Zagreb, 1984; R. Ivančević, E. Cevc, A. Horvat, *Gotika u Sloveniji i Hrvatskoj, Umjetnost na tlu Jugoslavije*, Beograd–Zagreb 1974; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995; *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд, 1999.

СРПСКЕ ЗЕМЉЕ И ЊИХОВО ОКРУЖЕЊЕ У ДОБА ОСМАНЛИЈСКОГ ОСВАЈАЊА

КЉУЧНИ ЕЛЕМЕНТИ ТЕМАТСКЕ ЦЕЛИНЕ

Турци Османлије и хришћанске земље

Маричка и Косовска битка

Држава српских деспота

Пад Српске деспотовине, Босне, Херцеговине и Црне Горе

Последице турских освајања

Сеобе Срба

ПРОДОР ТУРАКА НА БАЛКАНСКО ПОЛУОСТРВО

И з в о р и: *Antologija stare srpske književnosti*, izbor, prevod i objašnjenja Đ. Sp. Radojičića, Beograd, 1960, 99–101, 108, 110–113; Б. Ђурђевић, М. Васић, *Југословенске земље под турском влашћу*, Источно Сарајево, 2005, 7–14.

Л и т е р а т у р а: *Историја народа Југославије* I, Београд 1953, 407–415; *Историја српског народа* I, Београд, 1981, 566–602; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд, 1975, 1989.

МОРАВСКА СРБИЈА У БОРБИ ПРОТИВ ТУРАКА

И з в о р и: *Antologija stare srpske književnosti*, izbor, prevod i objašnjenja Đ. Sp. Radojičića, Beograd, 1960, 99–101, 108, 110–113; Б. Ђурђевић, М. Васић, *Југословенске земље под турском влашћу*, Источно Сарајево, 2005, 7–14.

Л и т е р а т у р а: *Историја народа Југославије* I, Београд, 1953, 415–420; *Историја српског народа* II, Београд, 1982, 7–46; Р. Михаљчић, *Лазар Хребелановић, историја, култ, предање*, Београд, 1984, 1989; Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, Београд, 1989, Параћин, 1993, Београд, 2001.

ДРЖАВА СРПСКИХ ДЕСПОТА

И з в о р и: Б. Ђурђевић, М. Васић, *Југословенске земље под турском влашћу*, Источно Сарајево, 2005, 15–24.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба* I, Београд, 1952, 1978, 1980, 1984, 1988, 1990, 327–384; *Историја народа Југославије* I, Београд, 1953, 420–443; *Историја српског народа* II, Београд, 1982, 75–109; 195–254, 289–314, 373–431; М. Спремић, *Деспош Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 1994; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995; *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд, 1999; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд, 2007; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд, 1994.

ОТПОР ОСМАНЛИЈАМА И ПАД ХРИШЋАНСКИХ ДРЖАВА

И з в о р и: Б. Ђурђевић, М. Васић, *Југословенске земље под турском влашћу*, Источно Сарајево, 2005; *Antologija stare srpske književnosti*, priredio Đ. Sp. Radojičić, Beograd, 1960.

Л и т е р а т у р а: *Историја народа Јуџославије I*, Београд 1953, 543–564; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд, 1964, 166–341; *Историја Црне Горе 2–2*, Титоград, 1970; *Историја српског народа II*, Београд, 1982, 195–204, 414–430.

СЕОБЕ СРБА КРАЈЕМ СРЕДЊЕГ ВЕКА

И з в о р и: Б. Ђурђевић, М. Васић, *Јуџословенске земље под ѿурском влашћу*, Источно Сарајево, 2005, 33–50.

Л и т е р а т у р а: К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 1978, 1980, 1984, 1988, 1990, 410–420; *Историја народа Јуџославије I*, Београд, 1953, 443–450; *Историја српског народа II*, Београд, 1982, 431–490.

ИСТОРИЈА И ЛЕГЕНДА

Л и т е р а т у р а: Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, Београд, 1989, Параћин, 1993², Београд 2000³.

15. Из историчаревог угла Милош Обилић

ИСТОРИЈА

Све што се поуздано зна о косовском јунаку везано је за његов подвиг у хришћанско-турском сукобу на Видовдан 1389. године. Али мало је недостајало да српски ратник који је погубио *цара Мураџа* остане безимен. Оновременици су сву пажњу усредсредили на Муратову погибију. Због опште пометње појединости нису ни доспеле у јавност. Неочекивана вест о погибији турског владара на бојном пољу за средњовековне прилике брзо је обишла свет.

После победе на Марици 1371. године Турци су се укотвили на Балкану, чврсто закорачили на други континент и постали светска сила. Угрозили су и опстанак Византијског царства, а византијски василевс доспео је у вазални, понижавајући положај према Мурату. Сазнавши за његову смрт, Византинци су ликовали. Осветнички звуче речи солунског ретора Димитрија Кидона због смрти *осинои* и *дрској њроклејника*, али у његовом реторском тексту недостаје име ратника који је *њроклејнику* дошао главе. Неколико недеља после сукоба на Косову један руски ходочасник записао је прве магловите, али узнемиравајуће вести: *кружио је џлас да су обојица, Мураџи и Лазар, били убијени у једној бици*. Увек добро обавештени Млечани били су затечени. Писали су новом султану, не знајући да ли је то Бајазит или Јакуб, како су дочули *разне сџвари којима се иџак вероваџи не може*. Француски летописац Филип Мезијер забележио је да је Муратов мач био *сџуџан... а он и њеџов син џали су у боју*.

Твртко I Котроманић, *краљ Срба и Босне*, приказао је битку на Косову као своју победу. Трогиране је обавестио да је Мурата *џослао с овоџа свеџа са мноџим њеџовим војницима*. Твртко је прећутао име кнеза Лазара. Ако је тако поступио према предводнику косовских ратника и свом осведоченом пријатељу и савезнику, онда је разумљиво да је изоставио име ратника који је Мурата *џослао с овоџа свеџа*. Бој описују преживели, а слава је предодређена за моћне. После Твртковог писма фирентинској општини стигла је честитка коју је саставио секретар те општине, позна-

ти хуманиста Колучо Салутати. Он кључни тренутак битке приказује као подвиг дванаест завереника који су мачем пробали *нейријашељске чеје и камиле наоколо везане* и тако отворили пут до Муратовог шатора: *Срећан над осталима и онај, који вођу њолике силе, јурнувши му мач у њрло и скуи, јуначки умори*. Подвиг је јединствен, достојан легенде, али није ушао у легенду, па ни у историју. Истраживачи са резервом прихватају садржину честитке фирентинске општине, иако је јасно да је Салутати није измислио. До фирентинске општине допирале су вести са више страна, али Колучо Салутати није дознао име *срећној рајника*.

Хроничари из западних земаља, који су се обавештавали на Истоку, подвиг косовског јунака приписивали су кнезу Лазару. Било је часније погинути од мача владара него од непознатог ратника. И у овој појединости кругови блиски султану налазили су више утеху него оправдање за смрт падишаха.

Са више узбуђења и осећања о судбоносном догађају причало се по нашим крајевима, јер је на Косову изгинула готово цела генерација за мач стасалих српских ратника. Оновременицима је добро било познато име најхрабријег косовског ратника око кога се већ увелико плела легенда. Његово име било је познато и Константину Филозофу, који потанко описује косовски подвиг у *Живојојису десјоџа Сџефана Лазаревића*. Међутим, косовски јунак је у овом спису само *неко веома блајородан* кога су осумњичили завидљиви.

Имена најхрабријег косовског ратника пре су се удостојили страни него српски списатељи. Византијски историчар Лаоник Халкокондил пише да се *Милош* копљем устремио на Мурата и *учинио најдивније дело које нам је њознајо*. Ашик-паша Заде први је турски хроничар који именује *неверника* због кога је падишах постао шехит, мученик. Назива га *Милош Кобила*, али истовремено од њега изводи игру речи *Билиш Кубила*, што значи онај који зна задати ударац.

Константин Михаиловић из Островице први је Србин који је забележио име косовског јунака, али опет,

Милош Обилић

игром случаја, у делу на страном језику. Он је своје *Јаничарове усјомене* написао крајем XV века на пољском језику. Коначно су га прихватили и српски летописци. Накнадно је уз текст о *блајородном райнику* у једном од рукописа *Живойойиса десјоџа Сјефана Лазаревића*, Константина Филозофа, на белини, ситним писменима, дописано име Милош. Тако се име најхрабријег ратника у до тада свих хришћанско-турских сукоба нашло на маргини једног средњовековног рукописа. И то са великим закашњењем.

ПРЕДАЊЕ

Са Константином Филозофом завршава се историја безименог косовског јунака, а почиње легенда о Милошу Обилићу. Мало података дало је више могућности да се разигра и разбукта машта. Иако је припадао кругу ситне властеле, предање га је напречац уздигло до најугледнијег великаша. Задивљени смелошћу српског ратника, византијски историчари XV века траже му одговарајући друштвени ранг. За Јована Дуку Милош је *смели војсковођа*, а за Лаоника Халкокондила *високи ѿлемић*. Он је у турској хроници један од моћних неверничких бегова. Целовиту косовску легенду, са мотивима јунаштва и издаје, записао је Дубровчанин Мавро Орбин у *Краљевсјиву Словена*. На овим мотивима предање је градило трагичан лик Милоша Обилића, створивши својеврстан косовски родослов и прогласивши Милоша за Лазаревог зета, како би и у том погледу био равноправан такмац Вуку који је заиста био ожењен Маром, ћерком српског кнеза. Завршни облик легенде приказује Милоша као врховног заповедника војске.

Славног косовског јунака својатају родови, племена и народи. Паво Ритер Витезовић, који се побринуо за грб косовског јунака, пише да је Милош од рода Обреновића. Косовски јунак стекао је славу међу Арбанасима и Хрватима. За свог претка узело га је племе Бањана. „Породи га Херцеговка мајка“, пева Андрија Качић Миошић. Најснажније косовско предање развило се међу црногорским племенима. Милош Обилић био је и остао узор црногорских ратника свих генерација.

МИТСКИ ЈУНАК

Предање је Милошеву историјску личност овенчало славом ненадмашног јунака, али у витешким, још увек људским оквирима. Међутим, застрашујућој демонској сили освајача, којој *нема краја ни хесаја*, у

машти народа једино је могао да одоли нерањиви ратник, божанског порекла и моћи. Стога се Милошева историјска личност све више удаљавала од стварности, а најомиљенији јунак косовског предања све више је излазио из рационалних оквира. Тражио се јунак надљудске, митске снаге. Он се рађао и обликовао у затвореним сеоским заједницама, удаљеним од царских друмова, далеко од нових сазнања. Својевремено недовољно християнизовано, ово становништво враћало се паганском наслеђу. Оживљавала су божанства из претхришћанског доба. Новина је само у томе што се натприродна својства паганских божанстава везују за историјске личности и стварне догађаје. Отуда, мање или више, видни пагански наноси на јунацима видовданског сукоба и косовског предања. Милош је и овог пута у средишту пажње. Митски наноси најгушћи су око Милошева порекла и рођења. То је детаљ из биографије косовског јунака о коме није сачуван никакав историјски наговештај, а предање у разумним, људским оквирима, не нуди никакво решење. Обавијено тамом, порекло гласовитог јунака највише је подгрејавало машту и радозналост, тражило објашњење:

У шебе је јуначко кољено,

Мајка њи је Јања чобаница...

Бабо њи је змаје из облака.

Надземаљску Милошеву снагу, змајског сина, увећало је млеко виле нагоркиње. Створен је веома широк митски родослов Обилића у коме превагу имају божанска и полубожанска бића. Епски певачи оплеменили су однос митског јунака са божанским бићима. Њихов однос често су сводили у породичне људске оквири. Вила му је по млеку и *нароку* мајка. Виле су му и посестрима. Налазе му се у невољи, видају ране њему и *виловийом* Ждралину, а понекад утичу на исход мегдана. Знатни митски наноси чврсто су обавили историји мало познату личност косовског јунака.

Недостатак извора, с једне стране, и разумљива жива радозналост народа, с друге, начинили су у биографији Милошевој дубоке пукотине и празнине. У њих су се „попут вреле руде“ уливала стара паганска веровања.

Док се у косовској легенди спајају историја и предање, истинито и непотврђено, стварно и могуће, Милошев митски лик речит је пример спајања људског и божанског, рационалног и ирационалног.

МАРКО КРАЉЕВИЋ

Епски лик Марка Краљевића снажно је засенио историјску личност и сувише је удаљио од стварности. Његова епска слава бацила је сенку на род његов, посебно на оца, краља Вукашина, и стрица деспота Јована Угљешу, истакнуте државнике XIV века. Правичност Маркову предање супротставља похлепним великашима Вукашину и Угљешу. Традиција је Вукашина и Угљешу оптужила и осудила као подмукле убице последњег Немањића, *нејако* цара Уроша. Стварност је била дугачија. Мрњавчевићи су доживели слом на Марици 26. септембра 1371, а цар Урош је умро почетком децембра исте године.

Браћа Вукашин и Угљеша Мрњавчевић, у време распада Српског царства, постали су најмоћнији обласни господари. Снага њихова, пре свега, огледала се у територији којом су управљали, али и у разгранатим породичним везама са Балшићима и другим великашима. Августа или септембра 1365, уз пристанак цара Уроша и благослов царице Јелене, моћни Вукашин је крунисан за краља и савладара Урошева, а Угљеша је у Серској области са титулом деспота наследио стару царицу. Освојивши део Волерона, Угљеша је чак проширио источне границе српске државе из доба Стефана Душана. Мрњавчевићи су остварили чврсту власт од језера Пору у Тракији до Охрида, Скопља и Призрена, а с обзиром на разгранате породичне везе посредно су утицали на збивања на знатно већој територији. Под окриљем моћног оца и стрица Марку је предстојала блистава каријера државника. По праву првородства добио је титулу *младог краља* и тако званично постао престолонаследник. То потврђује натпис на надвратнику цркве Свете Недеље у Призрену. Ова црква сазидана је и живописана уочи Маричке битке *зайовијешћу и са ошкуйом ѿсѿодина младог краља Марка*. Не зна се када је Вукашинов син званично проглашен за младог краља, али је извесно да презиме *Краљевић* потиче од титуле. Управо чињеница да је то презиме наговештавало појаву нове династије изазвала је гнев осталих великаша, противника Мрњавчевића. Проглашењем Марка за младог краља потиснута је неприкосновена, *свештородна* династија Немањића.

После Маричке битке 1371. године, из које се нису вратили Вукашин и Угљеша, Марко Краљевић је формалноправно био савладар цара Уроша, а после смрти последњег Немањића, почетком децембра 1371, постао је једини законити владар. Иако је носио титулу краља, нико није ни помишљао да га призна за врховног господара. Без подршке моћног оца и стрица, круна му је служила само као украс. Без војске која је изгинула на турској територији изгубио је Призрен и Скопље. У таквим околностима Марко је постао турски вазал. Штавише, и на суженој територији у западној Македонији, која му је преостала после насилне деобе државе, са Прилепом као јединим већим градом, легитимни српски краљ делио је власт са краљицом мајком и братом Андријашом.

До краја живота Марко је остао веран турски поданик. Турске чете су обилазиле области верних вазала. Ништа се не зна о учешћу краља Марка на Косову. Баш у години Косовског боја његов млађи брат Андријаш подигао је на обали Треске манастир Светог Андрије.

Однос према Турцима Марко није мењао ни после скупа хришћанских вазала, које је султан Бајазит у зиму 1393/1394. сазвао у Серу. Лука-

во демонстрирајући силу, султан је наредио да се погубе окупљени вазали, да би у последњем тренутку променио одлуку. Овај притисак сви вазали нису могли да издрже. Они су окренули лист и заклели се *да више неће долазити на Порти великом јосиодару*. Догађај у Серу вероватно је проузроковао политички заокрет, па и разлаз међу Вукашиновим синовима. Андријаш и Дмитар подигли су 1394. у Дубровнику *јоклаг који је положио њихов отац у време свој блајосићања* и пришли угарском краљу Жигмунду, љутом противнику Турака. За разлику од браће, Марко је остао доследан. Погинуо је 17. маја 1395. на Ровинама борећи се на турској страни против влашког војводе Мирче.

На страни Турака тада су се борили кнез Стефан Лазаревић и Константин Драгаш ако не и по својој вољи, а оно по нужди, тако да кажу за блаженог Марка да је рекао Константину: „молим Господа да буде хришћанима помоћник, а ја нека будем први међу мртвима у овом рату“. И када би се овај исказ, који посредно преноси Константин Филозоф, прихватио као начело државника поробљене земље који се свесно жртвује за добробит поданика, Марко Краљевић не би имао место међу знаменитим Србима. Међутим, он је најпопуларнији епски јунак Јужних Словена.

МИЛОШ И МАРКО У ИСТОРИЈИ И ПРЕДАЊУ

Већ смо нагласили да је косовски јунак био и остао узор црногорским ратницима свих генерација. Владика Петар Петровић Његош установио је златну медаљу Обилића која је у хијерархији одликовања заузимала прво место. Добијали су је само најхрабрији међу храбрима. Владика је намеравао да косовском јунаку подигне споменик. На Цетињу се „и сада чува прекрасни минијатурни модел споменика“, пише руски инжењер Јегор Петровић Коваљевски, пријатељ Петра Петровића Његоша.

Смрт је прекинула многе планове и снове нашег највећег песника. Али и без споменика Његош се одужио косовском јунаку. Не толико медаљом Обилића колико књижевним делом. Словеначки полихистор Јанез Вајкард Валвасор писао је да се дух античког јунака Муција Сцеволе увукао у Милоша. По Његошевом уверењу косовски јунак надмашује хероје *дивне Спарте и великој Рима*. Он је добио почасно место у *Горском вијенцу* – библији хероизма. Тешко да би скулпторско дело било у складу са визијом великог песника о видовданском сукобу и косовском јунаку. Наиме, тешко је подићи споменик дивинизираним јунаку, богу хероју. Нису случајно уметници толико лутали у трагању за Милошевим ликом. А остао је, на пример, незапажен прекрасан мотив из епске песме. Ослоњен на бојно копље, Милош, први пут у очајању, свестан свога краја и пропасти сабораца, чека последњу навалу Турака:

*он сџајаше на њољу Косову,
на бојно се койље наслонио,
бојно му се койље њреломило,
џак на њеџа Турци навалише,
досад, мислим, да је њојинуо.*

Јуначки, достојанствено и човечно, завршио је кратак, по народном предању чемером заливен живот. Као историјска личност, Милош се судбински поистоветио са сународницима. Народ је пак у косовског јунака уградио своја надања и схватања, етичке назоре и идеале. У епској песми Милош у свему надмашује побратима, славног Краљевића Марка. На мегдану је храбрији, на муци постојанији, у невољи разборитији, у песми гласовитији. Краљевића наткриљује чојством и јунаштвом, ставом и гласом, добротом и лепотом:

*Весео џи Марко џувеџија
Поред овоџа војводе Милоша.*

Народ је од Милоша створио бога хероја, а дивинизацију је довршио владика Раде. Ако је Његош био опчињен Милошевим подвигом, ако је косовски јунак *бацао* песника у *џијансџиво неко џрећерано*, епске представе о Обилићу очарале су Натка Нодила који је у косовском ратнику видио Бајарда Срба и Хрвата: „Јунак над јунаке, а никад славичан или саможив, никад кавгаџија, никад пијаница, непорочни Милош је цвијет најљепши у пјесми народној“.

Завршна реч

На крају треба имати у виду да настава историје у 6. разреду не мора увек да буде конципирана стриктно према садржају уџбеника, већ може да се реализује на више начина, а да одговара програму и пројектованим циљевима. Креативност и свестраност наставника треба да буду у првом плану и не би смели да буду спутани ограничењима уџбеничке литературе. У процесу наставе, поред уџбеника, који има улогу пружања информација о одређеној историјској теми, историјски атлас и радна свеска са историјском читанком представљају за наставника главно, иако не једино, помоћно средство у процесу наставе. Разрада одређене наставне јединице може бити остварена и путем коришћења других релевантних историјских извора и текстова, који су прилагођени узрасту, капацитету, али и интересовањима ученика, а који се уклапају у оквир наставног програма.

Градиво из историје средњег века може да се успешно реализује у наставном процесу на више начина. Један од њих је увођење националне историје која је ученицима ближа, познатија (делом изучавана у 4. разреду, у оквиру предмета Познавање природе и друштва), а у великој мери везана за простор територије Републике Србије. Искорак из опште историје, која је изучавана у 5. разреду, ка историји сопственог народа, представља важан, али и осетљив корак у правилном формирању односа ученика према вредностима националне баштине, као и усвајање основних хуманистичких вредности. У вишенационалним срединама, веома је важно ставити акценат на садржаје који омогућавају боље разумевање заједничке прошлости, или прошлости народа који су у историји бивали суседи, ривали и савезници. Неопходно је истаћи да се средњовековно друштво формирало и функционисало по друштвеним групама, а не по националном принципу, чиме се у великој мери разбијају стереотипи погодни за каснију злоупотребу историје и идентитета нације. Религијска компонента средњег века, такође једна од важних и незаобилазних тема историје средњег века, треба да се предаје на такав начин да не изазове негативна верска осећања према другим вероисповестима, или да буде предавана као део катехизиса. Световно и ду-

ховно у средњем веку тежили су да буду у хармонији, а држава и црква су биле нераздвојне институције, „два дела једног тела“. С обзиром да концепт модерне државе, у каквој данас живимо, јасно раздваја државу од цркве, ученицима би требало скренути пажњу да је погрешно мерила средњег века примењивати у савременом тренутку, без обзира на верску припадност и даљу актуелност институције Цркве у оквирима модерног друштва.

Коришћење извора и других историјских текстова који нису обухваћени садржајем уџбеника, или употреба историјске читанке са радном свеском, може да буде од велике користи у реализовању садржаја који се ослањају на стандарде наставе историје, нарочито у области ИСТРАЖИВАЊЕ И ТУМАЧЕЊЕ ИСТОРИЈЕ.¹ Зато би било пожељно да наставници више времена посвете припреми часа, укључивањем додатних визуелних или текстуалних материјала прикупљених из монографија, посебних издања, збирки извора, са интернета, али са веома профилисаним задацима који одговарају замишљеном циљу часа, тј. наставне јединице. Није потребно посебно наглашавати да се кроз вежбе, групни рад на часу и одржавање интерактивне наставе градиво може усвојити много боље, и то са разумевањем. Историја се често погрешно схвата као гомила фактографије, збир давно прошлих догађаја који немају „употребну“ вредност у савременом животу. Таква заблуда најбоље се може разбити уколико се настава историје реконципира и реорганизује, и ако се почне реализовати опрема наставним стандардима који „оживљавају“ историју и дају јој оквир у ком се може потенцирати њена актуелност у савременом друштву. Ученицима се кроз наставу историје може развијати свест и о историјском трајању сопственог народа, његовој културно-историјској традицији и баштини, али и смисао за разумевање других народа, култура, обичаја и конфесија. Таквим приступом се развија толеранција, неопходна за развој савременог грађанског друштва, уткана у неке од општих циљева наставе историје.²

Употреба радне свеске може да буде од велике помоћи наставнику, не само у обнављању градива, већ и за уводно презентовање појединих наставних јединица. Радна свеска је замишљена не само као допуна уџбенику, већ као средство преко кога се, коришћењем одређених њених сегмената (упоредне карте, текстови из извора, визуелни материјал, задаци уочавања и елиминације) на самом часу могу реализовати на-

¹ *Образовни стандарди за крај обавезног образовања*. Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Београд, 2009, 25–28.

² Видети у делу приручника о Наставном плану и програму за 6. разред.

ставне јединице прописане програмом. Из уџбеника се ученик, нарочито самосталним радом, може упознати са градивом, или га обнављати код куће. Радна свеска и историјска читанка требало би да допринесу бољем разумевању тема које се обрађују на часу. Одређени сегменти у радној свесци конципирани су тако да покривају различите врсте учења и начине стицања знања, а према већ усвојеним, стандардима за крај обавезног образовања. Историјски текстови су одабрани тако да могу покривати различите области људског живота у прошлости: од политичке и културне, до друштвене историје. Њихов одабир нема намену простог употпуњавања слике о одређеној појави из средњег века, већ кроз задатке и питања реализује одређене циљеве постављене наставним планом и програмом, као и стандардима. Градација знања на: нужна, важна и вредна, која је успостављена стандардима, а обогаћена листом кључних појмова, такође је пресликана кроз структуру сваке теме — наставне јединице, обрађене у радној свесци. Посебни одељци у радној свесци намењени су проширивању знања из историје „искораком“ из оквира уџбеника и учионице посредством чланака из енциклопедије Школско свезнање, у издању Завода за уџбенике. Део радне свеске, ЧИТАЈ И ТИ ИСТОРИЈСКЕ КЊИГЕ, намењен је, за предмет историје, најнапреднијим и најзаинтересованијим ученицима. Сусрет са озбиљном научном литературом треба да буде постепен, прилагођен ученицима и реализован преко одабраних одломака из актуелне, савремене историографије.

Уџбенички комплет историје за 6. разред (уџбеник, читанка са радном свеском, историјски атлас, тестови) требало би да омогући квалитетно одвијање наставног процеса. Уз креативни приступ наставника и додатне материјале који се могу обезбедити путем других публикација или интернета, реализација основних циљева наставе историје може да буде лакша и делотворнија. Наставу историје треба учинити не само квалитетнијом, савременијом, већ ученицима забавнијом и, што је од највећег значаја, функционалнијом.

Овај приручник настао је управо с циљем да се настава историје учини таквом, а понуђени наставнички комплет да што боље и свестраније користи у процесу обраде новог, као и у систематизацији и рекапитулацији пређеног градива.

Аутори

Списак допунске литературе за наставнике

1. С. Ђирковић, *Срби у Средњем веку*, Београд, 1995.
2. М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд, 1989.
3. Ј. Калић, *Срби у њозном средњем веку*, Београд, 1994.
4. А. Веселиновић, Р. Љушић, *Српске династије*, Београд, 2008.
5. Р. Михаљчић, *Јунаци косовске лејенде*, Сабрана дела III, Београд, 2001.
6. С. Ђирковић, *О историографији и методологији*, Београд, 2007.
7. *Приватни животи у српским земљама средњеј века*, Београд, 2004.
8. С. Пеинтер, *Историја средњеј века*, Београд, 1997.
9. Р. Мантран, *Османско царство*, Београд, 2002.
10. Ж. Диби, *Умешност и друштво у средњем веку*, Београд, 2001.
11. Ж. Диби, *Историја приватној живоји 2*, Београд, 2001.
12. Б. Ферјанчић, *Византија и Јужни Словени*, Београд 1966, 2009.
13. Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1996 (треће издање)
14. Е. Петоја, *Митови и лејенде средњеј века*, Београд, 2005.
15. Ф. и Џ. Џајс, *Животи у средњовековном граду*, Београд, 2004.
16. М. Перовић, *Методика настаје историје*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.
17. А. Пешикан, *Треба ли деци историја*, Београд 1996.
18. М. Миладиновић, *Проблематика настаје историје*, Народна и универзитетска библиотека, Бања Лука, 1996.
19. М. Миладиновић, *Пишања настаје историје*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
20. Р. Михаљчић, *Јунаци косовске лејенде*, Београд, 1989, 1993², 2001³.
21. И. Ивић, А. Пешикан, С. Антић, *Активно учење 2*, Београд, 2001.
22. А. Ж. Пешикан, *Настаја и развој друштвених њојмова код деце*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.
23. Н. Хавелка, Е. Хебиб, А. Бауцал, *Оцењивање за равој ученика, љриручник за настајавнике*, Београд, 2003.

Раде Михалчић,
Марко Шуица,
Снежана Кнежевић,

ПРИРУЧНИК ЗА НАСТАВНИКЕ ИСТОРИЈЕ
за шести разред основне школе

Прво издање, 2010. година

Издавач
Завод за уџбенике,
Београд, Обилићев венац 5

www.zavod.co.rs

Лектор
ОЛГА МИНИЋ

Ликовни уредник
БРАНИСЛАВ НИКОЛИЋ

Корице
АЛЕКСАНДАР ПРИБИЋЕВИЋ

Графички уредник
ГРАДИМИР ДРАГАШЕВИЋ

Компјутерска обрада
ЗОРАН ДЕВИЋ

Коректор
ДУШАНКА ТОРБИЦА

Обим: 6¾ штампарских табака

Формат: 16,5×23,5 cm

Рукопис предат у штампу фебруара 2010. године.

Штампање завршено марта 2010. године.

Штампа „СКЕНЕР СТУДИО ЛАЗИЋ“, Београд